

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MÓDSZEREI.

— Bevezetés az irodalomtörténetbe. —

(Negyedik közlemény.)

5. §. Aristoteles.

Platon valóban meglep irodalomra vonatkozó mély és sokoldalú ismereteivel. A nélkül, hogy ezzel írói önállóságát és lángeszét kétségbe akarnók vonni, ennek egyik okát a műbírálat azon magas fejlettségi fokában kereshetjük, melyet az már e korban elért. Midőn egyik kortársa, *Kriton* dialogusai között ilyen címűekre akadunk: »A művészetekről«, »A bölcseségről«, »A költészettanról« (περί ποιητικῆς), »A megismerésről vagy tudományról«; midőn egy *Simon* nevű varga, a ki folyvást Sokrates körül forgolódott, hogy tanításait lejegyezgesse, »A költészetről«, »A bölcsletről«, »A tudományról«, »A szép mivoltáról« (τί τὸ καλόν), »Az értekezéséről«, »A bírálatról« (περί κρίσεως) értekezett; midőn az athéni *Glaukon* többek között Euripidesről és Aristophanesről, a thebei *Simias* »A versekről«, »A művészetéről«, »A tudásról«, »A szép mivoltáról« stb. írtak hosszabb vagy rövidebb műveket:¹ Platon a maga irodalombírálatával nem állhatott egyedül, hanem bizonyára elődei és kortársai vizsgálódásait is figyelemre méltatta.

Platon műbírálati és irodalomelméleti nézetei, mint már említettük, dialogusaiban szétszórva vannak: azok rendszerbe foglalására, kiegészítésére és tovább fejlesztésére legkiválóbb tanítványa Aristoteles vállalkozott.

Aristoteles (384—322)² nemcsak kora, hanem Platon mellett az egész Görögország legnagyobb szelleme. Bámulatos elméje

¹ Diogenes Laërtios: *Híres bölcsek*. II. könyv. 12—15. fejt. (121—124.).

² Aristoteles összes műveinek nevezetes újabb kiadásai: *Aristotelis opera*. Ed. Academia reg. Borussica. Vol. 1—5. Berolini 1831—1870. [1—2. A. graece. Ex recensione *Imm. Bekkeri*. 3. A. latine. Interpretibus variis. 4. Scholia in A. Collegit *Chr. A. Brandis*. 5. Fragmenta (Collegit *V. Rose*). Scholiorum supplementa. Index Aristotelicus. (Ed. *H. Bonitz*.) A Poetika és Rhetorika a 2. kötetben van.] Kiegészítésére szolgál: *Commentaria in Aristotelem Graeca*. Edita cons. et auct. Acad. r. Borussicae. Vol. 1—23. Berolini 1882—1902. (Egyes kötetei még befejezetlenek.) és *Supplementum Aristotelicum*. Vol. 1—3. Berolini

korának egész tudását képes volt felölelni s világos rendszerbe foglalni. Sőt többet tett ennél: mindazt a tudományt, a melylyel foglalkozott, bonczoló eszével, éles megfigyeléseivel, fáradhatatlan kutatásaival tovább fejlesztette. Több tudománynak az alapját is ő rakta le s azokon az alapokon áll az megingathatatlanul ma is. Nagy mint természettudós («Physika», «Meteorologika», «Az égről», Természetrájz« stb.), nagy mint bölcselelő («A lélekről», «Metaphysika», «Kategoriák», «Analytika», «Topika», «Nikomakhosi Ethika» stb.) és mint államtani író («Politika», «Politikos», «Athéniek alkotmánya»), de nem kevésbbé nagy, mint aeshetikus és műbíráló is. Az irodalomelmélet végtelenül sokat köszön olyan elméknek, a kik előbb más irányú pl. exact vagy philosophiai tudományokkal való foglalkozás közben szoktak hozzá a módszeres kutatáshoz és csak azután vonták be az irodalmat mélyreható vizsgálódásaik körébe. Igaz ugyan, hogy valamely tudomány módszerét maga az illető tudomány természete határozza meg s más irányú tudományok módszerének feltétlen alkalmazása czéltévesztett és káros is lehet; de másfelől az is igaz, hogy a különféle módszerek ismerete a szemhatár szélesítése és ez által más és újabb szempontok nyújtása miatt is hasznos és kívánatos. Aristoteles is erre példa. A mire Platon gondolkodásának elvont iránya miatt úgyszólván képtelen volt, ennek a természettan, természetrájz és logika tanulmányozása által osztályozáshoz, rendszerezéshez szokott elméje épen rátermett. A költészet és szónoklat codexének megszerkesztését értjük, mely neki sikerült először és legjobban.)

Aristoteles sokoldalúan és behatóan foglalkozott irodalmi kérdésekkel. Műveinek fenmaradt címjegyzékeiből s egyes töredékes idézetekből tudjuk ezt,¹ mert, sajnos, a művek nagyobb része

1885. (Befejezetlen.) — Aristotelis opera omnia. Graece et latine. Ed. F. Diibner, Bussemaker, Aem. Heitz. Vol. 1—5. Parisiis (Firmin-Didot) 1848—1874. (Az 5. kötet Index Heitztól. A Poetika és Rhetorika az 1. kötetben van.) Azonkívül Tauchnitznál is megjelent s Teubnernél 1868-ban megindított kiadásából 1900-ig 18 kötet. Nevezetesebb fordításai: Aristotle's works, translated . . by Th. Taylor. vol. 1—10, London 1812. 4°. Francia ford. Barthélemy-Saint-Hilaire-től 35 kötetben Paris 1837—1892-ig jelent meg. Németül több fordítótól: A'. Werke. Griechisch u. Deutsch. 1—7. Band. Leipzig (Engelmann) 1853—79. (Befejezetlen.) és A'. Werke. Berlin (Langenscheidt). (Befejezetlen.) Magyarra le van fordítva: Poetika (Hunfalvy P. 1842), Rhetorika (Kis J. 1846), A lélekről (1865), Politika (1869), Ethika (1873). E három utóbbi Habernern fordításában. A életét és bölcseletét ismertetik: P. Biess: Die Philosophie des Aristoteles. 1. 2. Band. Berlin 1835—42. G. H. Lewes: Aristotle. London 1864. G. Grote: Aristotle. Edited by A. Bain and G. C. Robertson. Vol. 1. 2. London 1872. 3. ed. 1884. (Befejezetlen.) [Ism. Budapesti Szemle 1873.] A. Grant: Aristotle. Edinburgh-London 1879. (A Collins-féle »Ancient Classics« cz. gyűjt.) U. v. Wilamowitz-Möllendorff: Aristoteles u. Athen. 1. 2. Band. Berlin 1893. H. Siebeck: Aristoteles. Stuttgart 1902. (Frommanns Klassiker d. Phil. 8.) Az Aristoteles-bibliográfiát összeállította M^{se} Schwab: »Bibliographie d'Aristote. Paris 1896.« czimú könyvmatos művében, a fordításokat l. Gayley & Scott jd. műve függelékében.

¹ Fragmenta Aristotelis. Collegit Aem. Heitz. Parisiis 1869. 1—13. l. (A Firmin-Didot-féle »A. opera« 4-ik kötetében.)

elveszett, vagy töredékben maradt ránk. Az első Aristoteles-bibliographiák szerint¹ Aristoteles ilyen műveket írt: »A bölcsletről«, »A szépről«, »Rhetorika«, »A rhetorikáról vagy Gryllos«, »A Theodektesi [szónoklat]-tan foglalata«,² Rhetorikai entymemák«, »Az entymemák osztályozásai«, »A beszédről«, »Költészeti dolgok«,³ »A költészettan tárgyalása«, »A költőkről«,⁴ »Homerosi kérdések«, »A tragoediákról«. ⁵ Mily becses anyaggyűjtemény az irodalom-bírálat történetével foglalkozónak, ha mind e művek fennmaradnak! De kettő kivételével mind elveszett. Ez a kettő a Költészettan és Rhetorika. Ezek sem teljes épségben maradtak meg.

Aristoteles Poetikája⁶ a párisi »Bibliothèque Nationale« egy XI. századi kéziratában maradt fent, több rhetorikai mű társaságában. Ez a legrégebb ismert görög szöveg. Valamivel korábbi időből való egy ugyancsak Párisban őrzött arab fordítása, mely azonban nem egyenesen görögből, hanem syr nyelvből fordítottatott le.⁷ Aristoteles

¹ Legrégebbnek és leghitelesebbnek a Diogenes Laërtiosét tartják.

² A vitás rhetorikai művekről l. alább, a 426. lapon.

³ Diogenes Laërtios névsorában: Ποιητικὸν [i. e. ἀπορημάτων] α', egy másik (névtelen szerző) indexében: Ποιητικὸν, α'.

⁴ Diogenesnél Περὶ ποιητῶν α', β', γ'. bizonyára ugyanezt a művet említi meg egy névtelen indexe Κύκλον περὶ ποιητῶν γ' czímmel.

⁵ Egy harmadik névsor ilyen czímű műveket említ neve alatt: »Homeros költötte-é a Nap ökreit?«, »Hesiudosi kérdések«, »Arkhilokhosra, Euripidesre, Khoirilosra vonatkozó kérdések«, »Költői kérdések«, »Költői okok«, »Homerosi problémák«.

⁶ La Poétique d' Aristote, manuscrit 1741, Fonds grec de la Bibl. Nat. Préface de M. Henry Omont. Photolithographie de MM. Lumière. Paris, 1891. 4°. (Collect. de reproductions de manusc. Auteurs grec, publ. sous la direction de M. F. Allégre. I.) Nev. kiadásai: Aristoteles de arte poetica liber. Cum commentariis G. Hermannii. Lipsiae 1802. A. Rhetorica et Poetica ab Imm. Bekkero tertium editae. Berolini 1859. (Lenyomata u. o. 1873.). A. Ars poetica. Ad fidem potissimum codicis ant. A^o (Parisiensis, 1741.) edidit F. Ueberweg. Berlin 1870. Lipsiae 1875. A. de arte poetica liber Rec. G. Christ. Lipsiae (Teubner) 1878 és 1893. A. de arte poetica liber. Tertius curis recognovit et adnot. crit. auxit Jo. Vahlen. Lipsiae, 1885. (Legbecsebb kiadás.). A. Poétique, avec des extraits de la Politique et des Problèmes. Texte grec, avec comment. en français par É. Egger. 6. éd. Paris 1878. (Első kiad. 1849-ben a »Hist. de la crit. gr.« mellett jelent meg, fordítással és jegyzetekkel. A. de arte poetica liber. Recognovit, brevique adnotatione crit. instruxit. J. Bywater, Oxford. 1898. A. Poetica. Ed. T. G. Tucker. London 1899. A's theory of poetry and fine art. With a critical text and translation of the Poetics. By S. H. Butcher. 3. éd. London 1902. Nev. fordításai, francziára: Dacier (1692), Hatteux (1771, 1875), Chenier (1818), Egger (1849), Barthélemy Saint-Hilaire (1858), Ruelle (1883); angolra: Twining (1789, 1851.), Taylor (1811), Moore (1875), Wharton (1885), Butcher (1895, 1902°); németre: Stahl (1860, 1893°), Susemihl (1865, 1874°), Ueberweg (1869, 1875°), M. Schmidt (1875), Brandscheid (1882), Stich (é. n. Reclam), Gomperz (1897); magyarra: Aristoteles' könyve a' költészetről. Ford. Hunfalvy Pál. Budán, 1846. (Széptani remekírók, I. 1—67. l.) A. Poetikája. Görögből ford., bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Geréb József. Budapest, 1891. (Philologiai jegyzetekkel). Arisztotelesz: A költészetről, fordítva és magyarázva. Dr. Silberstein Ölvös Adolftól. Budapest 1895. (Dramaturgiai dolgozatok II.) (Bő aesthetikai fejtegetésekkel.)

⁷ D. Margoliouth: Analecta orientalia ad Poeticam Aristotelem. London, 1887. F. Heidenhain: Averrois Paraphrasis in librum Poeticae A. Jacob Man-

e munkája csonkán, közből is hézagosan és megrontott szöveggel maradt fenn. Egy könyvből áll, holott második és harmadik könyvét is idézik és olyan helyeire való utalásokat ismerünk, melyeket benne ma hiába keresünk.² De így töredékesen is Aristoteles legnevezetesebb munkája, mely legtöbb kiadást ért, melynek legtöbb magyarázója és fordítója akadt. Valósággal az irodalmi aesthetika dogmatikája lett e kis mű, nem hiányozván még az egyes homályos helyei felett megindult dogmatikai harczok, szörszálhasogató magyarázatok vagy messze elkalandozó feltevések sem. Mindannyi bizonyítéka nagy fontosságának.

Pedig e Poetika nem rendszeres munka. Nem hasonlíthatjuk össze Aristoteles más műveivel, pl. a Politikával vagy az Erkölcstannal. Oly színben tűnik föl előttünk, mintha dictatumok összege lenne, vagy sokkal inkább jegyzetek Aristoteles előadásai után. Csak így érthetjük meg egyfelől a mű egy részének velős, száraz, sententiosus, szöfukar rövidségét ott, a hol bővebb magyarázatra, a gondolat kifejtésére vagy az állítás megokolására volna szükség; másfelől felesleges fejtegetéseit oly dolgoknak, melyek nem a Poetika tárgykörébe tartoznak (pl. 20. fej.); az előbbieknél a mester előadásaiiban bővebben értekezhetett az egyes themákról s a rövid feljegyzések csupán az emlékezet segítésére szolgálhattak, az utóbbiaknál a mester kitérései lennének megörökítve. De így is, ha rendszerességben nem is, de a megfigyelés finomságában, a kifejezések szabatosságában, az ítélet élességében és biztosságában, a rendkívüli irodalmi tájékozottságban magán viseli Aristoteles kiváló szelleme bélyegét.³

A Poetikának csak első könyve maradt ránk. E huszonhat fejezetre osztott könyv tartalma a következő: A költészet eredete és lényege (1—4. 1.—21. fej.); a főbb költészeti műfajok történeti fejlődése (4.21—5. fej.); a tragoedia (6—19.); a nyelv általában (20.); a költői kifejezés (21—22.); az epikus költészet (23—24.); a költészeti műbírálat elvei (25—26.).⁴

tino interprete. Leipzig 1889. Aristoteles bei den Syrern vom V—VIII. Jahrhundert. Syrische Texte, herausgegeben, übers. u. untersucht von Dr. A. Baumstark. I. Band. Syrisch-arabische Biographie des A. Syr. Commentare. Leipzig 1900.

² Diogenes Laërt. II. könyv. 5. fej. (46) καθά φησιν Αριστοτέλης ἐν τρίτῳ περὶ Ποιητικῆς . . . Diogenes Laërtios-féle névsorban (V. k. 1. fej. [24]): Πραγματεία τῆς γῆνης ποιητικῆς ἀβ'. A legtöbb philologus szerint a Poetika eredetileg két könyvből állott; ezek szerint az előbbi idézet A. másik elveszett művére (Περὶ Ποιητῶν) vonatkozik, mely Diogenes L. szerint is három könyvre volt osztva. V. ö. Susemihl: A. über die Dichtkunst.² 18—19. 1.

³ A. Poetikája VIII. 32. [a berlini kiadás lapszáma: 1341b.]

⁴ V. ö. Susemihl: Aristoteles über d. Dichtkunst.³ 1. 2. 1. Hasonló föltevések Aristoteles többi műveiről is Zellernél: Die Philosophie d. Griechen. II. 2.² 84—86. 1. Bernays Hegelnek holta után közzé tett műveivel veti össze; minket némileg a Scherer Vilmos Poetikájára emlékeztet. Geréb szerint (A. Poetikája 12. 1.) » . . se nem kivonat, se nem vázlat, hanem rendszeres terv szerint alkotott mű.«

⁴ Némelyek 27 fejezetre osztják. A tartalom szabatos megjelölése az anyag hiányos elrendezése miatt nehéz; innen van, hogy csaknem minden philologus és

Legelőször a költészetről általában szól Aristoteles s annak lényegét az utánzásban találja.¹ Azt mondja, hogy a költői műfa-

aesthetikus másképen jelöli meg a tartalmat; Ueberweg, Susemihl, Stich és többen két főrésze u. m. általános és különös részre osztják föl a tartalmat, de az első rész terjedelmét már ők is különféleképp határozzák meg; Ueberweg és Stich sz. u. i. az 5. fejezetig (inclusive), Susemihl sz. az 5. fej. 15. soráig terjed.

¹ Az Aristoteles Poetikájával, aesthetikai, műbírálati elveivel foglalkozó gazdag irodalomból felemlítjük a következő műveket: *P. Metastasio*: Estratto dell' Arte Poetica d' A. e considerazioni su la medesima. Paris 1782. *H. J. Pye*: A commentary illustrating the Poetic of A. by examples taken chiefly from the modern poets. London 1792. *T. T. M. Valett*: De A. consilio in libro de arte poetica conscribendo. Stade 1819. 4°. *A. F. Naeke*: De A. Poetic. XIII, 14 et XIV, 16. Bonnæ 1823. 4°. (Index lect.) *Fr. v. Raumer*: Ueber die Poetik des A. u. sein Verhältniss zu den neuern Dramatikern. Berlin 1829. *P. P. Dobree*: Notae ad A. artem poeticam et rhetoricam. (Adversaria. Ed. Scholefield. P. 1. Cantabrigiae 1832. és Ed. Wagner Vol. 1. Berlin 1875.) *E. Müller*: Ueber das Nachzuahmende in der Kunst nach A. Ratibor 1834. 4°. *E. Schick*: Ueber die Epopöe u. Tragödie . . . Mit besond. Rücksicht auf die von A. in der Poetik darüber aufgestellten Ideen. Leipzig 1833. *Th. M. Martin*: Analyse critique de la Poétique d'A. Paris 1836. *U. a.* Gesch. d. Theorie der Kunst. 1. 2. Band. Breslau 1834—7. (2. B. 1—181. l.) *L. Spengel*: Ueber A. Poetik. (Abhandl. d. bayer. Akad. 1837. 2. Bd. 1. Abth.) *U. a.* Aristotelische Studien. IV. Poetik. München 1867. 4°. (Aus d. Abh. d. bayer. Ak. I. Cl. 11. Bd. 2. Abth. 269—346. l.) *U. a.* A. Poetik u. Joh. Vahlens neueste Bearbeitung derselben. Leipzig 1875. *Bascon*: Etudes sur la Poétique d'A., ou examen de la théorie de l'imitation. Toulouse 1838. *Jo. Bake*: Exponuntur duo loci A., alter e deperdito opere de poetis, alter e libello de poetica. (Schol. hypomn. Vol. 2.) Lugd. Bat. 1839. 39—53. l. *H. Knebel*: De Ritteri V. C. censura poeticae A. brevis disputatio. Kreuznach 1839. 4°. *A. Stahr*: A. u. die Poetik. (Hallische Jahrb. f. Wiss. 1839. 1653—6, 1660—4, 1668—72, 1677—80.) *Portoul*: A. Logice, Rhetorice, Poetice, quibus utantur communibus principiis. Lyon 1840. *H. Düntzer*: Rettung der A. Poetik. Braunschweig 1840. *U. a.* Die A. Poetik u. ihr Verhältniss zu den Büchern περί ποιητικῆς. (Zeitschrift f. d. Alterthumsw. 1842. 278—88. l.) *F. Ritter*: Der Schluss der A. Poetik (c. 28.) noch einmal geprüft. (Jahn's Archiv 6. Bd. 1840. 21. kk.) *J. T. Mommsen*: De A. Poetica cap. I—IX. contra Franc. Ritterum disputat. Kiliae 1842. *U. a.* Trilogia Aeschylea in A. Poetica suo loco invenitur. (Zeitschrift f. Alterthumsw. 1845. 4°. 16. 2. Suppl. Heft.) *G. Schrader*: De artis apud. A. notione ac vi. Berolini. 1843. (Diss.) *Ch. G. J. Cron*: Commentatio de loco Poeticae A. quo Euripides poetarum maxime tragicus dicitur. Erlangae 1845. 4°. *D. Nisard*: Examen des Poétiques d., A., d., Horace et de Boileau. Saint-Cloud 1845. *Fr. v. Schlegel*: Weitere Erörterung der A. Grundsätze über die epische Dichtart. (Sämmtl. Werke. 3. Bd. Wien 1846. 83—108. l.) *L. Rosenfeldt*: Ueber die gegenwärtige Gestalt der A. Poetik. Reval 1848. (Pr.) *G. F. Schömann*: Disputatio de A. censura carminum epicorum. Gryphisvaldiae 1853. 4°. (Opusc. acad. III. 1858. 30—46. l.) *Fr. Osann*: De A. Poet. cap. 18 et 20. (Commentariorum sem. phil. Gissensis spec. IV. 1857. N° 8.) *A. Schöll*: Eine Emendation der A. Poetik. (Philologus 12. Jahrg. 1857. 593—601. l.) *C. Bursian*: Zu A.' Poetik. (Jahrbuch f. class. Philologie 79. Bd. 1859. 751—8. l.) *O. Marbach*: Die Dramaturgie des A. Leipzig 1861. *J. Vahlen*: Zur Kritik Aristotelischen Schriften. (Poetik u. Rhetorik). Wien 1861. (Aus d. Sitzungsber. d. Wiener Phil.-hist. Cl. 38. Bd. 1861. 59—148 l.) *U. a.* Zu A. Poetik (Rhein. Mus. N. F. 18. Jahrg. 1863. 318—9, 19. Jahrg. 1864. 308—10, 21. J. 1866. 152—3 l.) *U. a.* Beiträge zu A. Poetik. I—IV. Wien 1865—7. (S.-A. aus d. Sitzungsber. d. Wiener Ak. Phil.-hist. Cl. 1865. 1866. 1867. (2.) *U. a.* Aristotelische Aufsätze. III. Zwei Betrachtungen über A.' Poetik. Wien 1874. (Sitzungsber. d. Wiener Ak. 75. Bd. 1873. 220—4, 77. Bd. 1874. 293—8.), *U. a.* Zu A.' Poetik. (Rh. Mus. N. F. 28. Bd. 1873. 183—5. l.) *U. a.* Eine Miscelle zu. A. Poetik.

jokat, nevezetesen az epikus költészetet, tragoediát, komoediát, dithyrambos-költészetet, valamint a síp- és cziterazene legnagyobb

(Zeitschrift f. oesterr. Gymn. 24. Jahrg. 1873. 658—9 l. *U. a.* Zu A. Poetik. (U. o. 1874. 15—16.) *U. a.* Varia. VIII. A. de arte poetica C. 2. 1448. a. 15. (Hermes 12. 1877. 192 l.) *U. a.* Hermeneutische Bemerkungen zu A. Poetik. (Sitzungsber. d. U. preuss. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1897—8.) *J. Liepert*: A. u. der Zweck der Kunst. Passau 1862. 4° (Pr.). *Th. Sträter*: Studien zur Geschichte der Aesthetik. Die Aristotelische Poetik. (Zeitsch. f. Philos. u. phil. Kritik. N. F. 40. Bd. 1862. 219—47, 41. Bd. 1862. 204—24 l.) *F. Susemühl*: Die Lehre d. A. vom Wesen der schönen Künste. Greifswald 1862. (Vortrag.) *U. a.* Zur Litteratur von A. Poetik. I—VI. Artikel. (Jahrb. f. class. Phil. 85. Bd. 1862. 95. Bd. 1867. 105. Bd. 1872.) *U. a.* Studien zur A. Poetik 1—5. Stück. (Rhein. Mus. N. F. 18. Jahrg. 1863. 19. Jahrg. 1864. 22. Jahrg. 1867. 26. J. 1871. 28. J. 1873.) *U. a.* Zu A. Poetik. (Jahrb. f. class. Phil. 85. Bd. 1862. 89. J. 1864.) *U. a.* Noch einmal das sechste Kapitel der A. Poetik. (Jahrb. f. class. Phil. 89. Bd. 1864. 505—20 l.) *U. a.* Zu A. Poetik. (Zeitsch. f. oesterr. Gymn. 18. Jahrg. 1867. 71—74, 155 l. és Rhein. Mus. N. F. 28. Bd. 1873. 630—2 l. és Neue Jahrb. f. Phil. 37. Bd. 1886. No. 1.) *U. a.* Die Bedeutung von *φιλάνθρωπον* in des A. Poetik. (Neue Jahrb. 133. Bd. 1886. No. 10.) *E. Zeller*: Die Philosophie der Griechen. II. Th. 2. Abth. A. u. die alten Peripatetiker. 2. Aufl. Tübingen 1862. *U. a.* Zur Aristotelischen Poetik. (Philologus 32. Bd. 1873. 187—8 l.) *O. Meinertz*: Zu A. Poetik. Cap. 9. (Jahrb. f. class. Phil. 87. Bd. 1863. 704 l.) *C. Thurot*: Observations philologiques sur la Poétique d'A. Paris 1863. (Extr. de la Revue arch. N. Série. VIII. 1863.) *R. Wachsmuth*: De A. studiis Homericis capita selecta quatuor. Berolini 1863. (Diss.) *Meyer*: A. u. die Kunst. Schwerin 1864. 4° (Pr.). *N. Georgiades*: A. de Agathone tragico iudicium. Zürich 1865. (Diss.) *Tivier*: Étude sur la Poétique d'A. Paris 1865. *G. Zillgenz*: A. u. das deutsche Drama. Würzburg 1865. *G. Teichmüller*: Aristotelische Forschungen. I—III. Halle 1867—73. (I. Beiträge zur Erklärung d. Poetik der A. II. Aristotelische Philosophie der Kunst erklärt. III. Geschichte d. Begriffs d. Parusie.) *Fr. Ueberweg*: Die Lehre des A. von den Wesen u. der Wirkung der Kunst. (Zeitsch. f. Philos. u. phil. Kritik. N. F. 50. Bd. 1867. 16—39. l.) *E. Herzog*: Zu A. Poetik. (Philologus. 33. Bd. 1873. 376—9 l.) *E. Friedrichs*: Zur Poetik des A. (Philologus 29. Bd. 1870. 716—23. l.) *J. H. Reinkens*: A. über Kunst besonders über Tragoedie. Wien 1870. *Averrois*: Il commento medio alla Poetica di Aristotile recato in italiano da Fausto Lusino. Parte 1. 2. Pisa 1872. *W. Friedrich*: Quaestiones in A. librum, qui inscriptus est *περί ποιητικῆς*. Mühlhausen 1872. 4°. (Pr.) *U. a.* Der *λόγος* d. Odyssee in A. Poetik c. 17. (Jahrb. f. class. Phil. 109. Bd. 1874. 609—12. l.) *M. Schasler*: Aesthetik. I. krit. Gesch. d. Aesth. 1. Berlin 1872. 120—203. l. *C. Altmüller*: Der Zweck d. schönen Kunst. Eine Aristotelische Studie. Cassel 1873. (Diss.) *I. Bynwater*: Aristotelia. (Journal of Philology V. 1873. XIV. 1885.) *U. a.* On certain technical terms in A. Poetics. (Festschrift f. Th. Gomperz. Wien 1902. 164—172 l.) *R. Schultz*: De poetices Aristotelicae principii. Berolini 1874. 4°. (Diss.) *C. Schwabe*: A. als Kritiker d. Euripides. (Neue Jahrb. f. Philologie u. Päd. 109. Bd. 1874. 97—108 l.) *H. Baumgart*: Zur Poetik d. A. (Wissenschaftl. Monatsblätter III. 1875. 42—8 l.) *U. a.* Zur Lehre d. A. vom Wesen d. Kunst u. d. Dichtung. (Festschrift f. L. Friedländer. Leipzig 1895.) *Fr. Heidenhain*: De doctrina artium Aristotelicae principii. Halle 1875. (Diss.) *A. Dupont*: La Poétique d'A. (L'Instruction Publique 1876. t. 120. l. kk. t. VI. No. 31, 33, 35.) *A. Döring*: Die Kunstlehre d. A. Jena 1876. *U. a.* Die Aristotelischen Definitionen von *σύνθεσις* und *ἄρθρον*. Poetik c. 20. (Archiv f. Gesch. d. Philos. III. 1890. 363—9. l.) *A. Silberstein*: Dichtkunst d. A. I. Band. Budapest 1876. *U. a.* A. költészeti rendszere. Pest 1877. *I. L. Ussing*: Observations crit. ad A. librum de arte poetica et Rhetoricorum libros. (Opusc. phil. ad Madvigum missa. Havniae 1876. 221—33. l.) *J. A. Hartung*: Lehrplan der Alten über die Dichtkunst. 2. (Titel-) Ausgabe. Leipzig [1845] 1877. *R. Arnold*:

részét az utánzás eszközei, tárgya és módja különbözteti meg egymástól. Az utánzás eszközei: a nyelv (vers vagy próza), rythmus és dallam; tárgya cselekvő személyek erkölcsi jelleme, módja pedig az, hogy a költő maga is beszél, mást is beszéltet (epos), vagy csak maga beszél, vagy pedig művében az utánzott személyek cselekesznek (dráma). A költészet ilyen meghatározása nem magától Aristotelestől ered, mindezt megtaláljuk Platonnál is, Aristoteles csupán összefoglalva adja elő ennek dialogusaiban elszórt fejtegetéseit. De ezzel nem elégedett meg, hanem tovább ment egy lépéssel s ez által elhagyta mesterét.

Azt mondja ugyanis műve egy helyén (2. f.), az utánzás tárgyairól szólva, hogy a költő, vagy jobbaknak vagy rosszabbnak ábrázolja az embereket, mint a milyenek, vagy a realis valóságban, rólunk varrva hímet ($\chi\alpha\theta' \eta\mu\acute{\alpha}\varsigma$) mutatja be őket; egy másik helyen (25. f.) ismét azt mondja, hogy a költő, miként a festő vagy más művész előtt az utánzásban három út áll t. i. olyannak ábrázolja a dolgokat, a milyenek azok valósággal akár a multban, akár a jelenben, vagy olyannak, a milyennek mondják vagy a közfelfogás tartja, vagy pedig harmadszor olyannak, *a milyennek lenni kellene*. A költői utánzás e harmadik faja nincs meg Platonnál. Ő is beszél jó emberek, de nem a valóságnál jobbak utánzásáról. Aristoteles ezen kijelentésében a költői eszményítés van világosan kifejezve. Ha a költő idealizálhatja alakjait, munkája nem pusztá másolás vagy szolgai utánzás többé,¹ hanem alkotás, újjáteremtés a képzelet segítségé-

Zur A. Poetik, cap. 1. 2. (Wissenschaftl. Monatsblätter. 6. Jahrg. 1878. 23—5 l.) *Th. Bergk*: Lesefrüchte IX. Zu A. Poetik. I. (Neue Jahrb. f. Philol. 1878. 107. Bd. 180—5. l.) *E. Esser*: Bemerkungen zu A. Poetik. Leipzig 1878. *B. Arnold*: Lessings Emilia Galotti in ihrem Verhältnisse zur Poetik A. . . Chemnitz. 1880. *C. Quossek*: Sidney's Defence of Poesy und die Poetik d. A. Crefeld 1880. 4°. *J. Haupt*: Von den Verhältnissen der Dichtung u. Geschichte nach A. Wien 1881. 4°. *Chr. Belger*: Goethe's u. Schillers Beschäftigungen mit der Poetik d. A. (Hist. u. philol. Aufsätze E. Curtius gewidmet. Berlin 1884.) *Roemer*: Die Homercitate u. die homerischen Fragen des A. (Sitzungsber. d. phil. hist. Cl. d. k. bayer. Akad. zu München 1884. 2—4. füz.) *E. Jerusalem*: Ueber die Aristotelischen Einheiten im Drama. Leipzig 1885. *Ch. Bénard*: L'Ésthetique d'A. et de ses successeurs. Paris 1887. *E. Egger*: Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs. 3. éd. Paris (Ch. III. A. 168—342 l.) *F. Huitsch*: Das Pheidonische Maszsystem nach A. 1887. (Jahrb. f. Phil. 1890. 143 Bd. No 4. 262—4. l.) *M. Menéndez y Pelayo*: Historia de las ideas estéticas en Espana. I. 2.ed. Madrid 1890. 55—94. l. *J. H. Newman*: Poetry, with reference to A. poetics 1829. Ed. A. S. Cook. Boston 1891. *A. O. Prichard*: A. on the art of Poetry. London 1891. *J. Walter*: Die Geschichte der Aesthetik im Altertum. Leipzig 1893. (477—735. l. Aristoteles. Die Kunstlehre.) *M. Carroll*: A.'s Poetics in the light of the Homeric Scholia. Baltimore 1895. *T. Gomperz*: Zu A. Poetik I—IV. (Sitzungsber. d. Wiener Akad. 1888. 1896. és Eranos Vindobonensis. Wien 1893.) *János B.* Az aesthetika története I. Budapest 1894. 181—328 l. *Beöthy Zs.*: A poetika tört. (Longinusig). 1896—7. (Lith.) 92—120. l. *W. J. Courthope*: Life in poetry; law in taste. London 1901. (190—221 l. A. as critic.) *J. H. Butcher*: A. theory of poetry and fine art. 3. ed. London. 1902. *E. Szántó*: Zu A. Poetik. (Festschrift Gomperz. Wien 1902. 275—89 l.)

¹ *Vahlen* (Herm. Bemerkungen zu A. Poetik. Berl. Sitzungsber. 1897) szerint már Platon előtt sem értették $\mu\mu\eta\sigma\iota\varsigma$ alatt a szolgai másolást. V. ö. *Butcher*:

vel. Hogy Aristoteles csakugyan ezt akarta mondani, kitetszik azon példáiból, melyeket a költői utánzás különféle fajaira hoz fel. Például (25. f.) ha nem lehetnek olyan emberek, mint a minőket Zeuxis festett, ezek mégis jobbak, mert a képnek felül kell mulni az eredetit: a költészet szempontjából is többet ér a valószínű lehetetlen, mint a lehetséges valószínűtlen. A költő is úgy járjon el mint a jó arcképfestők (15. f.), a kik az eredeti alakot másolva nemcsak hasonlóknak ábrázolják, hanem szebbnek is rajzolják azt. Így tesz Homeros, Agathon, Sophokles. Mindazáltal Aristoteles a realismust is jogosultnak tartja, a festészetben épúgy, mint a költészetben, akár a multból, akár a jelenből veszi tárgyát a költő. Ha az az eset fordul elő — úgymond (9. f.) — hogy megtörtént dolgokat ad elő a költő, azért nem kevésbé tarthat számot költő névre, mert mi sem akadályoz abban, hogy a megtörténtek közül némelyek olyanok, a milyenek valószínűen megestek vagy megeshettek. A történetíró és költő között is az a különbség, hogy az egyik megtörtént dolgokat beszél el, a másik pedig megtörténhetőköt (9. f.). A festők közül Dionysioszt, a költők közül különösen Euripidest és Kleophont nevezi meg ez irányzat képviselőiként. De bár mindkét irányzatot, sőt a harmadikat is, mely az emberi gyarlóságokat utánozza, jogosultnak ismeri el, azért magasabb rendű műfajnak az ideális költői ábrázolást ismeri el: a kevésbé durva utánzás a jobb, ilyen pedig az, mely mindig a nézők jobb izlésű részéhez van intézve, a miből nagyon nyilvánvaló, hogy a mindent utánzó költészet durva (26. f.).

A költő feladatát Aristoteles a költemény meséjének megszerkesztésében, nem pedig a verselésben látja. Világos — úgymond (9. f.) — hogy a költőnek inkább mese-, mint verscsinálónak kell lenni, minthogy költő utánzás által lesz, utánoz pedig cselekvényeket. E szerint a költészet lényege is a költemény tartalmában, nem pedig a verses formában keresendő. Aristoteles csakugyan ezen az állásponton van, mivel másutt is (1. f.) úgy határozza meg a költészetet, hogy vagy puszta beszéddel, azaz prózában, vagy verssel utánoz s a versnemeket is vagy vegyíti egymással, vagy egyfélével él egyszerre és azért is nincs mind máig neve, mert nem foghatnánk közös név alá a Sophron és Xenarkhos mimusait s a sokratosi beszélgetéseket, sem a jambusi trimeterekkel vagy elegiai vagy más ilyen versmértékben való utánzást. E meghatározás, Aristoteles mélyre ható gondolkodásának bizonyosága, azért nevezetes, mert nagy haladást mutat Platon felfogásához képest,¹ ki

A¹.theory of poetry³ 121. l. *Teichmüller*: Arist. Forschungen I. 152-3. l. II. 145^{kk}. *Finsler*: Platon u. die Ar. Poetik 11. kk.

¹ Aristoteles Platonhoz való viszonyát tárgyalják: *I. Busch Keiser*: Comparatio placitorum Platonis et A. de ratione et principiis artis poeticae. (Annales acad. Leodiensis 1829.). *Guil. Aebken*: De Μυησιων apud Platonem et A. notione dissert. Gottingae 1836. *M. Carrière*: De A. Platonis amico eiusque doctrinae iusto censore. Gottingae 1837. *P. W. Forchammer*: De A. Poetica ex Platone

a kötött formát a költészet elengedhetetlen kellékének tartotta (»Állam«). Aristoteles helyesebben fogta föl a költészet lényegét s mintha a jövőbe látott volna, a költészet fejlődése is az ő nézetét igazolta, a kötetlen nyelvű dráma és regény épen oly helyet foglalván el benne, mint akár a kötött formájú epos és verses tragédia.¹ Aristoteles itt is példákat sorol föl állítása erősségére s Empe-dokles physiologusnak természetbölcseleti művét kirekeszti onnan, noha versben van írva, mint Homeros eposai, de a versformán kívül semmi közös tulajdonságuk nincs; viszont nem adna helyet a költők között Herodotosnak (9. f.), ha műve versbe volna is foglalva. Egyszersmind megrója a közszokást, mely nem tudván elválasztani a költést a versmértéktől, nem az utánzásról, hanem a versmértékről nevezi el a költőket elegia- vagy eposköltőknek. A költészet lényege különösen akkor tűnik ki Aristoteles szerint, ha a történetírással vetjük egybe. (9. f.) A költészet inkább az általánost, a történet pedig a részletest adja elő; általános alatt azt értjük, hogy ilyen meg ilyen ember valószínűség vagy szükségszerűség szerint ilyet meg ilyet mond vagy tesz; ugyan- ezért a költészet bölcseletibb és komolyabb a történetnél; ezt másutt (23. f.) az epos és a történeti mű ellentétével magyarázza: a történeti művekben a szerzőt nem köti az egy cselekvény, hanem csak az egy időszak korlátja, a mennyi t. i. ez idő alatt egygyel vagy többel történt s egymással való kapcsolatukat a véletlen határozza meg; mert valamint ugyanazon időben történt a hajó- útközet Salamisnál és a karthagóiak harcza Sziciliában, a nélkül, hogy ugyanazon célra irányultak volna, így idő során néha egyik esemény a másik után történik, még sincs egyező cél- juk. Aristoteles bírálata nem illik a történetírás mai irányára, mely az események váltakozó sorrendjében szoros tövényszerű- séget állapít meg s a történet mozgató erőit, az események létrehozó okait s célját igyekszik mindenütt kikutatni, sőt nem illik egészen még az ókor történetírására, pl. a Polybioséra sem: de másfelől az is igaz, hogy a történetbölcselelő, midőn valamely korszakban az emberiség fejlődését tanulmányozza, csak a történet nyújtotta adatokra támaszkodhatik, ha történeti igazságra törekszik; míg a költő előtt az emberi érzés és képzelet épen birodalma tárva van s az emberiség tapasztalatának tárháza is rendelkezésére áll.)

Aristoteles a költészet eredetét is vizsgálja s azt részben az

illustranda. Kiel 1848. C. Belger: De A. etiam in arte poetica componenda Platonis discipulo. Berlin 1872. M. Authenopoulos: Συμβολαί εις την θεωρίαν της έμπειρώσεως και ιδιοφυΐας κατά Πλάτωνα και Αριστοτέλη. Konstantinopolis 1889. G. Finsler: Platon u. die Aristotelische Poetik. Leipzig 1900.

¹ Érdekes példákat idéz e felfogás bizonyítására Butcher (A's theory^s 144 kk. 1.) Sidneytől, Cervantestől, Shelleytől, Wordsworthtól. Ugyanő mondja Spingarn után, hogy a »költői próza« kifejezés valószínűen Minturno Poetikájá- ban (1564) jelenik meg először.

utánzásban találja. A költést, mondja, úgy látszik két ok és pedig természeti ok hozta létre; mert az utánzás az emberrel gyermekkorától kezdve, vele nő s az által különbözik más állattól, hogy legjobban utánoz, utánzás által tesz szert első ismereteire is és mindenki gyönyörködik az utánzatokban. Ennek bizonyossága a műtárgyakon szerzett tapasztalat. Például erre azt hozza föl Aristoteles, hogy oly lények vagy tárgyak (undorító külsejű állatok, halottak) utánzatában gyönyörködünk, a melyeket a valóságban nem szívesen néznénk meg; oka ennek az okulás, mely nemcsak a bölcselőknék, hanem azoknak is kellernes, kik kevesebbet meríthetnek belőle; a szemlélőnek hizeleg, hogy ki tudja találni, mit ábrázol az utánzat. Hátha a néző soha se látott azelőtt ilyet? Akkor, úgymond, a kidolgozás, szín vagy más efféle okoz gyönyörűséget. Kétszer is említi, tehát hangsúlyozni kívánja Aristoteles, hogy az utánzás természeti ösztönünk, de ugyanilyen természetünkben rejlő sajátság az összhang és a rhythmus is, (ennek részei a versmértékek). Ezek így lévén, a kezdettől fogva képességgel bíró emberek azokat apránként mindinkább fejlesztve a rögtönzésekből létrehozták a költészetet. A költészet eredete e szerint két okra u. m. 1. az utánzási ösztönre és 2. az összhang és rhythmus velünk született érzékére vihető vissza.¹ Szinte felesleges is említeni, hogy az eredet kérdése e két ok által távolról sincs megfejtve.² Aristoteles szerint a költő cselekvő embereket utánoz, kik erkölcsi jellemük (ἦθος) szerint különböznek egymástól. E meghatározás jól fejezi ki a drámai műfajok eredetét, de hol vannak még a költészet azon ágai, melyek nem cselekvést fejeznek ki? Hol van a lyrai költészet egész országa? Azt nem mondhatjuk, hogy ezek eredetét a másik ok (összhang- és rhythmus-érzék) fejt meg, mivel ez a költemény külső formájára vonatkozik. Azt az ellenvetést lehetne ugyan tenni, hogy Aristoteles e művében nem is foglalkozik tüzetesen a lyrai költészetel,³ hanem csak a drámai

¹ Vahlen meggyőzően bizonyítja, hogy az A.-tól említett két ok nem az utánzás és benne talált gyönyörűség, mint általánosan értelmezik, mivel ezek csak az utánzási ösztön kétféle (productiv és receptiv) nyilvánulásai és a tanulás-vágyban gyökereznek. De ő is különösnek találja, hogy a két ok között ilyen laza a kapcsolat s felveti a szöveg hézagosságának eszméjét is. Beiträge I. 10—12. l.

² Courthope Aristoteles poetikai elméletében három főfelvet különböztet meg: »1. A költészetnek, valamint minden szépművészetnek hivatása az utánzás. nem pedig az oktatás. 2. A költészet tárgya az egyetemes, nem a részleges. 3. A költői utánzás igazságának bizonyossága az az állandó élvezet, melyet a költői mű a közönségnek okoz, s nem csupán az a gyönyör, melyet a művészt az alkotásban talál.« Life in poetry. London 1901. 193. l.

³ A dithyrambost említi ugyan műve elején, de nem tárgyalja; valószínű az a felfogás, hogy mivel a lyrai műfajok a kísérő zenével szoros kapcsolatban voltak, ezeket talán Περὶ μουσικῆς cz. műben (Problemái közt is van ilyen című) tárgyalta. Arist. Fragm. Coll. V. Rose (A. opera vol. V. Berolini 1870.) 1465. l. 116 és 132. sor. (külön is megjelent) Diogenes Laërt. leghitelesebbnek tartott katalógusában. V. ö. 396. l. és E. Heitz: Die verlor. Schriften des A. Leipzig. 1865. 103. kk. (προβλήματα).

és epikus költészettel s ezeknek csakugyan lényeges sajátása a költői utánpótlás. De itt is mennyi a lyrai részlet és költői leírás! Aristoteles maga is észrevehette elmélete fogyatékoságát, midőn megjegyezte (24. f.), hogy a költő mentül kevesebbet beszéljen az eposban, mert az ilyen helyeken *nem utánpótlás*. De elfeledte levonni a következtetést e kijelentéséből. A költészet eredetét mélyebben fekvő lélektani okokban kereshetjük, mint a hol ő azt a saját vagy kora hiányos lélektani megfigyelései alapján kereste.¹ Az bizonyos, hogy az a nyelv, mások, pl. Spencer szerint a zene és táncz eredetének kérdésével is szorosan összefügg. Azon nyelvészeti iránynak, mely a nyelv eredetét is az utánpótlási ösztönből magyarázza, Aristoteles felfogása nem okoz komolyabb nehézségeket.² Az is bizonyos, hogy a költészet oly régi, mint maga a nyelv s ha külső formájában nem is előzte meg a prózát, de a belső tartalmat tekintve legalább is egyidejű veie, minek bizonyossága az is, hogy a nép művelődése alsó fokán az elvont fogalmakat is képekkel helyettesíti.³ Összefügg ezzel egy másik kérdés, melyre már Aristoteles célzott a rögtönzéssel s a vita most e körül csoportosul, hogy t. i. individualis eredetű-e a költészet, vagy pedig a közös népszellem, a nép együttes alkotása. Mindkét nézetnek tekintélyes képviselői vannak.⁴ Az előbbi felfogás védői szerint »sohase történik az, hogy különféle egyének együttműködéssel, egyesült erővel és megosztott szerepkörrel költsenek valamit« (Paul), a másik felfogás mellett szól az, hogy az egyéni érzelmek költői kifejezését inkább a művelődés fejlettebb stádiumában találjuk. A kétféle felfogást közvetítő nézetek sem hiányoznak. Ez a kérdés, bárha ma már sokkal tisztábban látunk is, mint Aristoteles korában lehetett, máig sincs végleg eldöntve.⁵

Hogy valaki jó költő lehessen, ahhoz Aristoteles szerint vagy tehetség, vagy ihlet szükséges (17. f.). A költői ihlet eredetét, mint láttuk, Platon fejtegette ki részletesen; Aristoteles ezt is elfogadja mesterétől, a nélkül, hogy az ő supranaturalistikus magyarázatával törődne. Az egyik tulajdonság arra képesíti a költőt, hogy híven szerkessze meg darabja meséjét és mintegy maga előtt lássa a történeteket, a másik pedig arra, hogy mintegy kikelve

¹ Szépen fejtegeti ezt *W. Scherer*: Poetik. Berlin 1888. 73. kk. és *E. Wolff*: Poetik. Oldenburg u. Leipzig 1899. 15. l.

² *Steinthal*: Der Ursprung der Sprache. 4. Aufl. 1888. *Wundt*: Völkerpsychologie, I. Bd. 2. Abth. 589 kk.

³ Lásd arról, hogy a hangsúly a nyelvet már magában is rhythmikussá teszi. *Wundt*: Grundz. d. physiol. Psychologie. III. 154. kk. és 164. kk.

⁴ Az előbbi (individualis) felfogás hívei *A. W. Schlegel*, *Jacobs*, *Campbell*, *Paul*, *Whitney*, *Gerber*, *Kawczynski*, *Tarde* stb.; a másik mellett a két *Grimm*, *Lachman*, *Steinthal*, *Grundwig*, *ten Brink*, *Donovan*, *Spencer*, *Wolff*, *Gummere* stb.

⁵ Lásd *E. Wolff*: Poetik. 20—28. l. *K. Bruchmann*: Poetik. Berlin 1898. 50—55. l. *F. B. Gummere*: A handbook of poetics. Boston 1898. 23. l. *Gayley & Scott*: Methods and materials 266—74. l. (Gummere után). *Spencer* Sociology 147, 670, 676, 722. §. *E. Mauerhof*: Der Ursprung der Poesie. Zürich u. Leipzig. é. n. *R. Pritzsche*: Die Anfänge der Poesie. Chemnitz 1886. *L. Jakobowski*: Die Anfänge der Poesie' Dresden u. Leipzig 1891. stb.

önmagából (ἐκστατικός), hőse szenvedélyét természetihíven jelenít-
hesse meg, mert az riaszt meg, a ki megriadott s az hoz csak
igazán indulatba, a ki maga is fel van haragítva.) E két nélkülöz-
hetetlen tulajdonsághoz harmadik gyanánt járul a tanulmány
(8. f.).² Platon »Ion«-jában is szóba kerül ez s ott Homerosból
idéznek példákat szükséges voltának bizonyítására. Aristoteles
a mese egységét fejtegetve, szintén Homerosra hivatkozik, a ki
mint másban, úgy ebben is meghalad más költőket, és itt is tisztán
látott akár tanulmány, akár természeti adomány következtében.³
De ez utóbbit sokkal fontosabbnak tartotta. Nyíltan kimondja ezt,
midőn a metaphorák fontosságáról beszél: ezt — úgymond —
nem lehet eltanulni, ez a tehetségnek ismertető jele (22 f.). A tehet-
ség másik jele, a jó költő próba- s a rossz költő botrányköve: a
költemény meséjének megalkotása. Innen van, hogy kezdő költők-
nek is hamarabb sikerül a dictio és jellemzés, mint a cselekvény,
a régi költők is csaknem mind így jártak (6., 9. f.).

A költészet lényegének és eredetének kifejtése után, a költői
műfajok fejlődésére is vet egy futó pillantást Aristoteles (4. f.).
Nevezetesen azt a merész kijelentést teszi, hogy a költészet a
költők egyéni erkölcsi tulajdonságai szerint oszlott két részre; mert
a komolyabb gondolkozásúak nemes tetteket és a nemesek tetteit,
a léhábbak a hitványabbakét utánozták először, gúnyverseket költve,
míg amazok hymnusokat és dicsőítő énekeket. A Homeros előtti
korból nem tud ugyan erre példát mondani, noha bizonyára volt
elég, de már Homerostól magától is van szerinte egy ilyen gúny-
költemény (»Margites«), és másoktól is vannak efféle jambikus
versmértékben írott költemények. Az a kérdés merül itt föl: hogyan
lehet Homeros ilyen alsóbbrendű költemény szerzője, hogyha a
költemények tartalmát a költő egyéni kharaktere határozza meg?
Hogyan művelhette Homeros mind a két műfajt? A felelet az, hogy
Homeros itt is jó példát mutatott, mert nem a gúnyos, hanem a nevet-
séges elemet aknáztta ki drámailag. Ezzel egyszersmind megalkotta
a komoedia alapformáját is, miként eposai a drámai alakításra szol-
gálhatnak példának.⁴ A jambos-költemény átmenetül szolgált a becs-
vágyó költőknek a komoediára, az epos a tragoediára, mint jelen-
tősebb műfajra.⁵ Azon további kérdésre, hogy lehet-e még a fejlődés
magasabb fokáról szó, vagy pedig a tragoedia műformája eléggé
kifejlődött-e, valamint arra a másik kérdésre, hogy az magában
vagy a nézőközönségre tekintettel bírálendő-e meg, kitérő feleletet

¹ Vahlen: Beiträge II. 41—41; Teichmüller: Arist. Forschungen I. 100—
130. I. E híres rhetorikai szabályról v. ö. Arist. Rhet. III. k. 7., Cicero: De oratore
II. 18, 46., Horatius, De arte poet. 99—113., Boileau: Art. poet. I. III. stb.

² Vahlen: Beiträge IV. 353. k.

³ V. ö. 16. fejt. elejével, hol a tapasztalatlanságról beszél.

⁴ Vahlen: Beiträge I. 14. V. ö. a platonai »Állam« azon helyeivel, hol
Homeros a tragoedia vezérének mondja 277—8. l.

⁵ V. ö. 26. fejt.

ad Aristoteles. A jambos-költemény átmenetül szolgált a komoediára, az epos a tragoediára, tehát eredetét mindkettőnek előbb kell keresnünk. A tragoedia a dithyrambos-ének, a komoedia a phallos-dalok előadóitól származott, a mely dalok e korban még sok városban divatosak voltak. A tragoedia lassan gyarapodott s fejlesztette ki a világosan hozzátartozó elemeket és sok átalakulás után, a mint természetes alakját elnyerte, megállapodott. A fejlődés vázolásánál ép úgy figyel a szinmű szerkezetére, nyelvére és külső formájára, mint a szini előadásra. Későbbi nagyságának magva a kis mythosokban keresendő s nyelve a satyrdalok nevetettő előadásmódjából lassan alakult át méltóságossá. A komoedia fejlődéséről ennyit sem tud mondani (5. f.) Kezdetben — úgymond — az ilyen előadásokkal nem foglalkoztak komolyan, az arkhon akkor még kart sem adott a költőnek, csak önként vállalkozók szerepeltek benne, ezért fedi homály kezdetét. Csak attól fogva említik e műfaj költőit, a midőn az már határozott alakot nyert; hasonlókép nem tudhatni, ki adta az álarczot, a prologust, a színészek számát és más effélet (5. f.). A vígjáték meséjét Sziciliában alkották meg legelőször; Athénben Krates hagyott föl legelőbb a gúnyoló formával. A komoedia eredetéről szólva, azt a naiv etymológiát is megemlíti, melynek a peloponesusbeliek közt volt kelete, hogy t. i. a komoedia κώμη (falu) szótól ered (3. f.).

Miután a költészetről általában szólt Aristoteles, átmegy a költői műfajok részletes tárgyalására és pedig a magasabb rendű vagy komolyabb műfajjal, a tragoediával kezdi meg.¹

A poetikában, úgy a mint ránk maradt, a tragoedia elmélete van legbővebben kifejtve.² Sőt bizonyára a teljes műben is ez

¹ *Vahlen*: Beiträge I. 18. kk.

² Aristoteles tragoedia-elméletével, különösen a *κάθαρσις* értelmezésével foglalkoznak: *Lessing*: Hamburgische Dramaturgie I. II. Band (1767—9.) 37. 38. 74. 81. 82. darab. *J. J. M. Valett*: A. de arte poetica liber in de re tragica commentationem revocatus. Goslar 1822. 4°. *Goethe*: Nachlese zu A. Poetik. 1826. *Fr. G. Starke*: A. de tragicarum personarum honestate sententia exposita. Neo-Ruppini 1829. 4°. (Pr.) *F. A. T. Waldästel*: Commentatio de tragoediarum Graecarum membris ex verbis A. (de arte poetica 12.) recte constituendis. Neobrandenburgae 1837. 4°. (Pr.) *Gr. G. Nitzsch*: Disputatio de A. tragoediae suae potissimum aetatis existimatore. Kiliae 1846. 4°. (Index lect.) *H. Weil*: Über die Wirkung der Tragödie nach A. (Verhandl. d. Vereins deutscher Phil. in Basel. 1847. 131—40. 1.) *L. a.* Erklärung der Aristotelische *κάθαρσις* betreffend. (Jahrb. f. class. Phil. 1858. 79. Bd. 159. 1.) *Bernays* (l. 1880.). *Th. Kock*: Ueber den Aristotelischen Begriff der Katharsis. I.—III. Elbing 1851—3. 4°. (Pr.) [*V. ö. J. Fiebig*: Einige Worte auf die Abhandlungen von Th. Kock. Troppau 1857. (Pr.)] *Wassmuth*: De aliquot locis qui ad A. de tragoediae vi ac natura doctrinam pertinent. Saarbrücken 1852. 4°. (Pr.) *J. Klein*: De partibus formisque quibus tragoediam constare voluerit A. Bonnae 1856. 4°. (Pr.) *L. Spengel*: Ueber die *κάθαρσις τῶν παθημάτων*. München 1859. 4°. (Abh. d. k. bayer. Akad. I. Cl. 9. Bd. 1. Abth.) *U. a.* Zur »tragischen Katharsis« des A. (Rhein. Mus. N. F. 15. Jahrg. 1860. 458—62. 1.) *A. Stahr*: A. und die Wirkung der Tragödie. Berlin 1859. *Fr. Ueberweg*: Über den Aristotelischen Begriff der durch die Tragödie bewirkten Katharsis. (Zeitschr. f. Phil. u. phil.

foglalta el az első helyet, mivel Aristoteles ezt tartotta legjelentősebb költői műfajnak. (4. f.)

Krit. N. F. 36. Bd. 1860. 260—291. 1.) *Ph. J. Geyer*: Studien über tragische Kunst. 1. Die Aristotelische Katharsis. 2. Die A. Theorie der Kunst. Leipzig 1860—1. *H. Bonitz*: Aristotelische Studien. 1—5. Heft. Wien 1862—7. (Sitzungsber. d. Wiener Akad. Phil. hist. Cl. 39. 41. 42. 52. 55. Bd.) [V. Ueber *ἠθικός* und *πάθος* im Aristotelischen Sprachgebrauche.] *A. Torstrik*: Zur Katharsis. (Philologus. 19. Jahrg. 1863. 581—2. 1.) *Mor. Schmid*: Vermischtes. (Benne: A. Poetik c. 1.) (Philologus 19. Jahrg. 1863. 708. 1.) *U. a.* Vermischte Bemerkungen. (A. Poetik 14. stb.) (U. o. 20. Jahrg. 1863. 352—3. 1.) *U. a.* Verbesserungsvorschläge zu schwierigen Stellen griech. Schriftsteller. (A. Poetik stb.) (Rhein. Mus. N. F. 26. Bd. 1871. 224—33. 1.) *H. Ulrici*: Noch ein Wort über die Bedeutung der Katharsis bei A. (Zeitschrift f. Phil. u. philos. Krit. N. F. 43. Bd. 1863. 181—4. 1.) *A. Döring*: Die tragische Katharsis bei A. u. die neuesten Erklärer. (Philologus. 21. Bd. 1864. 496—534. 27. Bd. 1868. 689—728. 1.) *U. a.* Ueber die tragische Katharsis des A. (Verhandl. d. 27. Versamml. deutscher Philol. Kiel 1869. 74—86. 1.) *Vahlen*: A. Lehre von der Rangfolge der Theile der Tragödie. (Symbola philol. Bonn. in honorem F. Ritschelii fasc. 1. 1864. 153—84. 1.) *P. York v. Wartenburg*: Die Katharsis des A. und der Oedipus Coloneus des Sophokles. Berlin 1866. 4°. (Pr.) *A. Silberstein*: Die Katharsis des A. Leipzig 1867. (S. A. V. ö. Neue Jahrbücher 95. Bd. 844. kk.) *H. Auslen*: Remarques sur l'idée du tragique et sur les théories d'A. et de Corneille. Guhrau 1868. (Pr.) *E. Herzog*: Zu A. Poetik c. 6. (Philologus 28. Bd. 1869. 557—9. 1.) *G. Karbaum*: Die Lehre von Tragischen nach A. Ratibor 1869. 4°. (Pr.) *O. Ribbeck*: Zeitdauer der Tragoedie. (Rhein. Mus. N. F. 24. Bd. 1869. 133—5. 1.) *J. Walser*: Lessings u. Göthes charakteristische Anschauungen über die Aristotelische Katharsis. Stockerau 1869. (Pr.) *J. H. Reinkens*: A. über Kunst, besonders ü. Tragödie. Wien 1870. *J. Jakob*: Ueber das Verhältniss der Hamburgischen Dramaturgie zur Poetik des A. Colberg 1872. 4°. (Pr.) *E. Gotschlich*: Ueber den Begriff der ethischen Tragoedie und des ethischen Epos bei A. (Jahrb. f. class. Phil. 109. Bd. 1874. 614—8. 1.) *U. a.* Lessing's Aristotelische Studien u. der Einfluss derselben auf seine Werke. Berlin 1876. *O. Kuehn*: De Catharsis notione qualis constituta fuerit ab A. Marburgi 1874. *H. Baumgart*: Der Begriff d. tragischen Katharsis. (Jahrbuch f. class. Phil. 111. Bd. 1875. 81—118. 1.) *U. a.* Pathos u. Pathema im Aristotelischen Sprachgebrauch. Königsberg 1873. *U. a.* A., Lessing u. Göthe. Ueber das ethische u. das ästhetische Princip der Tragödie. Leipzig 1877. *U. a.* Handbuch der Poetik. Stuttgart 1887. 423—84. 1. *Fr. Heidenhain*: Die Arten der Tragödie bei A. (Rhein. M. N. F. 31. Bd. 1876. 349—69.) 1. *O. Weddingen*: Lessings Theorie des Tragoedie mit Rücksicht auf die Controverse über die *καθάρσις τῶν παθημάτων*. Berlin 1876. *P. Manns*: Die tragische Katharsis. (Jahrb. f. Philol. 1877. 116. Bd. 146—58. 182—6. 253—62. 1.) *U. a.* Die Lehre des A. von der tragischen Katharsis u. Hamartia, erklärt. Karlsruhe 1883. *A. Bullinger*: Der endlich entdeckte Schlüssel zum Verständniss der Aristotelischen Lehre von der tragischen Katharsis. München 1878. *U. a.* Metakritisches zur Katharsisfrage. (Blätter f. d. bayer. Gymnasial- u. Realschulwesen XVI, 61—2. 1.) [V. ö. *J. Niklos*: Antimetakritisches zur Katharsisfrage. U. o. 62—4. 1.] *U. a.* A. u. Prof. Zeller in Berlin. München 1880. (V. ö. Litt. Centralblatt No. 33. 1129. 1. stb.) *U. a.* Denkkettel für die Recensenten meiner Katharsis-Schlüssel. München 1880. *Th. Lepps*: Der Streit um die Tragoedie. (Beiträge zur Aesthetik II.) *E. Wille*: Ueber *ἔλεος* und *φῶβος* in A. Poetik. Berlin 1879. *J. Bernays*: Zwei Abhandlungen über die Aristotelische Theorie des Drama. Berlin 1880. [1. Grundzüge d. verlor. Abhandl. des A. über Wirkung d. Tragödie. (1857). 2. Ergänzung zu A. Poetik (1853). Az 1. sz. értekezés az »Abhandl. Hist. phil. Ges. in Breslau I.« a 2-ik a »Rhein. Museum« N. F. VIII. jelent meg; 119—132. 1.: Ein Brief an L. Spengel über tragische Katharsis bei A. (előbb Rh. Mus. N. F. 14. Jahrg. 1859. 367—77. 1.)] *R. Klöbasa*: Die von A. in der

A tragoedia híres meghatározása: »A tragoedia komoly, befejezett és terjedelmes cselekvény utánzása, élvezetes nyelvvel, a szépségek minden fajával külön az egyes részekben; cselekvéssel és nem elbeszéléssel, szánalommal és félelemmel idézvéen elő az ilyen szenvedélyek megtisztítását.«¹ E meghatározás egy részét, melyet e nélkül szinte nem értenénk, maga megmagyarázta Aristoteles. Az élvezetes nyelv vagy ékes beszéd: a ritmus, összhang és ének, a szépségekkel külön-külön felékesítés pedig azt jelenti, hogy az az egyik részen puszta vers, a másik részen ének által történik. De nem magyarázta meg a legfontosabbat: a *καθημέτων κάθαρσις*-t. Helyesebben szólva: megmagyarázta, de nem itt, hanem műve más helyén. Hogy ez csakugyan így van, bizonyítja egy másik művének (Politika VIII. 7.) erre való hivatkozása: »Mi a katharsis — úgymond, a zene hatásáról szólva — arról most csak általánosságban szólnunk, de a költészettről szóló értekezésünkben (περί ποιητικῆς) ismét visszatérünk rá és határozottabban fogunk róla beszélni.« Csakhogy, sajnos, művének ez a része elveszett s ez által a magyarázatok és feltevések egész rajának adott s ad egész mostanig életet. Mi ez a *katharsis*? Azzal régóta tisztában

Poetik für die Tragödie aufgestellten Normen. Olmütz 1881. (V. ö. Philol. Rundschau 1881. 1645—9. l.) *J. Lamaitre*: Quomodo Cornelius noster A. Poeticam sit interpretatus. Paris 1882. *U. a. Corneille* et la poétique d'A. Paris 1888. *R. Philippson*: Die tragische Furcht bei A. (Neue Jahrb. f. Phil. 25. Bd. 1882. 541—4. l.) *H. Siebeck*: Zur Katharsisfrage. (Jahrb. f. class. Philol. 1882. 225—37. l.) *J. M. Stohl*: De tragoediae primordiis et incrementis ab A. adumbratis. Münster 1881—2. l. 4°. *I. Egger*: Katharsis-Studien. Wien 1883. *G. Buning*: Ueber die tragische Furcht in der Poetik des A. Cresfeld 1884. 4°. *K. Goebel*: Zur Katharsis des A. (Neue Jahrbücher 137. Band. 102—4. l.) *Th. Stisser*: Ueber die Katharsis in der Poetik des A. 1884. 4°. *A. Dehlen*: Die Theorie des A. u. die Tragödie der antiken, christlichen, naturwissenschaftlichen Weltanschauung. Göttingen 1885. *G. Günther*: Grundzüge der tragischen Kunst. Leipzig—Berlin 1885. 240—329. l. *K. Tumplirz*: Die tragischen Affecte, Mitleid u. Furcht nach A. Wien 1885. *Th. Heine*: Studia Arist. I. A. über die Arten der Tragödie. Kreuzburg 1887. 4°. *P. Weidenbach*: A. u. die Schicksaltragödie. Dresden 1887. *E. Teller*: Die Lehre des A. von der Katharsis. Dinsburg 1888. 4°. *Delke*: Schiller's Ansichten über die tragische Kunst des A. Helmstedt 1890. 4°. *F. Giesing*: Der Ausgang des Königs Oedipus von Sophokles u. die Aristotelische Katharsis. Commentationes Fleckeisen 1890. 9—36. l. *C. Schönmark*: Die tragischen Affekte bei A. I. II. Liegnitz 1901—2. (Pr.) A magyar irodalomban: *Szász K.* A tragikai felfogásról. Pest 1870. (Akad. Nyelv- és széptud. Ért. II. 2.) *Névy L. A.* A tragédia elmélete. Pest 1871. (K.-ny.) 31, 58—63, 66. 73. l. *Beöthy Zolt*: A tragikum. Budapest 1885. 29 kk., 273 kk., 471 kk., 538—50. l. *Rákosi Jenő*: A tragikum. Budapest 1886. 165—195. l. (Bírlata Beöthytől: A tragikum új elmélete. Bud. Szemle 1886. 45. köt. 409—431. l.) *Péterfy Jenő*: A görög tragédia keletkezése. Összegyűjt. munkái. I. köt. Bp. 1901. 364—369. l. A tragédiáról. *U. a.* Bp. 1888. (Kisfal.-T. Évl. XXII. köt. 1887/8. 136—153. l. és Összegyűjt. munkái. II. köt. Bp. 1902. 469—506. *U. a.* A tragikum. *U. o.* III. köt. 1—42. l. (Beöthy műve megjelenése alkalmából.) *U. a.* A költői igazságszolgáltatás a tragédiában. *U. o.* 43—65. l.

¹ Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας μετῆθος ἐχούσης ἠθουμένην λόγῳ χωρὶς ἐκάστῳ [Vahlen: ἐκαστοῦ] τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας δι' ἑλέου καὶ φόβου περαινούσα τὴν τῶν τοιοῦτων παθημάτων κάθαρσιν.

vannak az értelmezők, hogy nem a tragoedia mai fogalmából kell a magyarázatnak kiindulni, hanem Aristoteles felfogásából, a mennyire az Poetikájából és más műveiből megállapítható. De így is többféle értelmezése lehet, e szó különféle értelme miatt. »Katharsis« gyakran előfordul orvosi művekben (pl. Hippokratésnél) az egészségre káros anyagoktól való megtisztulás jelentésével.¹ Mivel Aristoteles fentebb idézett művében az ének csillapító hatását az orvosi gyógyításhoz és tisztításhoz hasonlította,² maga szolgált ujjmutatással a pathologiai értelmezésre. Már a tizenhatodik században rámutatott erre Minturno Poetikája következő szavaiban: »Miként az orvos kiirtja méregtartalmú orvosságával a testgyötrő betegség mérgét, úgy tisztítja meg a tragoedia az észet a heves indulatrohamoktól a versben szépen kifejezett indulatok segítségével.³ Hasonló nézetet hangoztatott Weil Henrik 1847-ben,⁴ Egger Emil 1849-ben,⁵ de az általános figyelem akkor fordult e magyarázat felé, mikor Bernays Jakab egy külön értekezésben tőlük függetlenül részletesen kifejtette.⁶ Ő szedte össze először rendkívüli gondnal Platon, az újplatonikusok (kik szerinte még a teljes Poetikát használták) de különösen Aristoteles más műveiből azon helyeket, melyek értelmezése mellett szólnak. Kiindulási pontul a Poetika fentidézett helyét választotta s ezt a »Politika« kérdéses szavaival s más helyekkel egybevetve, azon eredményre jut, hogy itt orvosi metaphorával van dolgunk: egy pathologikus lelkiállapot egy pathologikus testi állapottal hasonlíttatik össze s a katharsis vagy »megkönnyebbités« kifejezés a lélekben végbemenő folyamat megérzékítése, hasonló testi jelenségre való utalással s nem az indulat megtisztításáról, hanem az indulatos lelkiállapottól való megszabálásról van szó.⁷ Bernays fejtegetése, bármily világos és meggyőző különben, pusztán a philologia terén mozog s hiányos annyiban, hogy elmulasztotta lélektani magyarázatát adni; tovább azt sem vizsgálta, hogy alkalmazható-e az az Aristoteleskorabeli tragoediára? De így is mindinkább uralkodó lett e felfogás s hiányait követői igyekeztek pótolni.⁸ Pl. így hangzik egy ilyen kiegészítő magyarázat: »A tra-

¹ Bernays alább id. műve 191. l. V. ö. Butcher; Aristoteles's theory 253

² V. ö. Platon: Törvények 7. könyv 790--1.

³ Spingarn (Literary criticism in the Renaissance. (N.-York, 1899.) után idézi Buscher i. m. 247. l. Minturno Poetikája 1564-ben jelent meg.

⁴ Verhandlungen d. X. Ver. deutscher Philol. in Basel (Basel 1848) 131. kk.

⁵ Essai sur l'histoire de la critique. Paris, 1849. 182. kk.

⁶ Grundzüge d. verlor. Abh. d. Aristoteles über Wirkung d. Tragödie. (Abh. d. hist. phil. Ges. in Breslau I. 1857.) 133--202. l.

⁷ Azonkívül hosszasan bizonyítja, hogy τοιοῦτων az ἔλεος és φόβος-ra vonatkozik, πάθημα tartós indulat. V. ö. Silberstein: Dram. d. II. 81. l. (= indulatroham, megindulás). Bernays fordítása: »Die Tragödie bewirkt durch [Erregung von] Mitleid und Furcht die erleichtende Entladung solcher [mitleidigen und fürchtensamen] Gemüthsaffectionen«.

⁸ Azonkívül, mint Beöthy is hangsúlyozza (Tragikum 544.), Aristoteles elmélete is kiegészítésre szorul. E kiegészítésre l. például Beöthy »Tragikum«-át 546. kk.

goedia-költő bizonyos történetet állít a nézőközönség képzelete elé, mely úgy általában, mint egyes részleteiben olyanfajta, hogy a nézők az alatt, míg a színpadi személyek sorsát részvétellel kísérik, egyszersmind a bennük összegyűlt indulatfeszültség nagy tömegétől megszabadulnak, mint Akhilleus rabnői a Patroklos halálánál. A mitől megkönnyebűlnek, az vagy valósággal szenvedett vagy képzeletüktől önnönkinzásukra elibük varázsolt személyi fájdalom.¹

A katharsis nemcsak orvosi műszó, hanem bizonyos vallási szertartások által büntől való megtisztulást is jelent. Ez a jelentés adott életet a vallás-erkölcsi értelmezésnek, melynek nyomai egész az újplatonikusokig vezetnek vissza:² ez a középkor commentatorainál csaknem általános volt és sokféle változatban máig fentartotta magát. Corneille, de különösen Lessing ez értelmezés főbb képviselői. Corneille szerint »a szerencsétlenségen való szánakozás, midőn felebarátainkat bukni látjuk, megfélemlít, hogy minket is érhet hasonló eset; ez a félelem azt a vágyat ébreszti, hogy kikerüljünk és ez a vágy arra serkent, hogy megtisztítsuk, mérsékeljük, megjavítsuk, sőt kiirtsuk magunkból azt a szenvedélyt, a mely e szerencsétlenségben szemünk láttára lakoltatja azokat, a kiket megsíratunk, mivel az ész mindenkinek azt diktálja, hogy az okot szüntesse meg, ha a hatását el akarja kerülni.«³ Lessing szerint Aristoteles felfogását e négy szempont határozza meg: 1. hogyan tisztíthatja és tisztítja meg valóban a tragikai szánalom a mi szánalmunkat; 2. a tragikai félelem a mi félelmünket; 3. a tragikai szánalom a mi félelmünket és 4. a tragikai félelem a mi szánalmunkat. A megtisztítás pedig semmi egyéb, mint a szenvedélyek erényességgé változtatása.⁴ Lessing e magyarázatának az a hibája, hogy a tisztulás fogalmából vezette le a tragikum hatását s nem vette észre, hogy semmi sem igazolja azt a feltevést, hogy Aristoteles a tragoedia elé erkölcsjavító czélt tűzött volna. Lessing értelmezését Goethe is kifogásolta, a nélkül, hogy más elfogadható értelmezést adott volna helyette.⁵

A harmadikféle irányt, az aesthetikai értelmezést Reinkens, a ki maga is annak a híve, így tolmácsolja: »A tragikai katharsis ugyanaz, a mi a zenei, a ki ennek lényegét megismerte, annak is ismeri lényegét. A katharsis Aristotelesnél a művészet hatását jelöli és pedig nem különös erkölcsi, hanem lényegében aesthetikai

¹ Berger, kitől ezen magyarázatot idézzük, azonkívül hosszasan fejtegeti az ifjú, a férfi, a nő katharsisát, a költemény kathartikus hatását s a katharsis-elmélet gyöngye oldalát is. »Wahrheit und Irrtum in der Katharsis-Theorie des Aristoteles.« A Poetika Gomperz-féle fordításának (1897.) függeléke.

² J. K. Reinkens: A. über Kunst, besonders ü. Tragödie. Wien 1870. 87. l.

³ Second discours du poème dramatique. J. Lemaitre: Quomodo Cornelius noster A. poeticam sit interpretatus. Paris 1882. és U. a. Corneille et la poétique. d'A. Paris 1888.

⁴ Hamburgische Dramaturgie 78. Stück. I. Werke. Herausg. v. F. Bornmüller. 4. Bd. 348. l.

⁵ Nachlese zu A. Poetik. G.'s Werke. Herausg. v. H. Kurz. 12. B. 355—7. l.

hatást.¹ E három fő magyarázási mód körül csoportosulnak a többé-kevésbé eltérő magyarázatok számtalan változatai. Aristoteles e helye valóban homályos s nem csuda, ha félremagyarázták.

A tragoedia lényegének meghatározása után sorba veszi Aristoteles annak egyes részeit s külön-külön ezeket is meghatározza. É hat rész: mese, jellemek, kifejezésmód, gondolat, szinpad és ének. Legfontosabb ezek között a mese (a cselekvény utánezata) szerkezete, azért ezzel és a vele kapcsolatos kérdésekkel behatóan foglalkozik. Itt is sok homályos, sokat vitatott és félremagyarázott hely akad. Ilyen pl. kijelentése a tragikai vétségről (ἀμαρτία), mely a hős bukását okozza,² ilyenek azok a tanácsok, melyeket a »drámai egység«-re nézve ad, melynek félremagyarázása a francia dráma történetében kitörülhetetlen nyomokat hagyott. A cselekvény organikus egysége (8. f.), mely azért a változatosságot nem zárja ki, egészen természetes, ma is törvénye a poetikának; az idő egységéről azonban csak annyit mond Aristoteles (5. f.), hogy a tragoedia hosszúságra nézve abban különbözik az epostól, hogy míg ennek ideje határozatlan, az arra igyekszik, hogy a mennyire lehetséges, egy nap leforgása alatt véget érjen, vagy ezt csak kevés haladja meg. Csupán irodalomtörténeti megjegyzés tehát ez s az »igyekszik« kifejezés arra is utal, hogy nem általános gyakorlatról van szó, a minthogy csakugyan a nagy görög tragikusoknál is van az időegység alól kivétel.³ A tér egységéről nem szól Aristoteles.⁴

Fejtegetéseit mindenütt példákkal világosítja s nem tudjuk, mit csodáljunk inkább, a rendkívüli olvasottságot-e, a miről e sokféle példák tanuskodnak, vagy megfigyelése finomságát vagy még inkább ítélete biztosságát? Sok jel arra mutat, hogy Aristoteles, ha felhasználta is elődei irodalomtörténeti vizsgálódásait, de nagyobb részt maga állapította meg a tárgyalt irodalmi műfajok törvényeit a példaképen meg is nevezett művek alapján. Tekintélyes az így felemlített írók és művek száma. Ismeri a három nagy tragikust: Aiskhylost, Sophoklest és Euripidest, de ismer ezeken kívül olyan tragikusokat is, a kiket mi jobbra csak neveikről ismerünk, mint Agathont (»Virág«), Astydamast (»Alkmaion«), Dikaiogenest (»Kyprosiak«), Karkinost (»Thyestes«), Kleophont,⁵ Polyeidost, Sthenelest, Theodektest (»Tydeus«, »Lynkeus«) s azonkívül »Ajax«, »Neoptolemos«, »Oxion«, »Phineus-flak«,

¹ *Reinkens* id m. 139. l.

² Beöthy magyarázatát, mely teljesen kielégítő, l. *Tragikum* 288—9. l.

³ Aiskhylos: Agamemnon; Sophokles: Ajax, Trakhisi nők stb.

⁴ Ezt az idő egységéből s a görög dráma (nem általános) gyakorlatából vonták le a francia aesthetikusok. L. erről *Teichmüller*: *Arist. Forschungen* I. (1867) 169—240. l. *Breilinger*: *Unités d'A. avant le Cid de Corneille*. Genève 1879. *Lemaître*: *Corneille et la poétique d'A.* Paris 1888. 57—69. l. *Butcher*: *A. theory* 274—301. l. *Miklós F.*: *A drámai hármas egység*. Budapest 1901. stb.

⁵ Nem bizonyos, hogy egy személy-e a hasonló nevű epos-íróval.

3-as
idő egység
cselekvény

»Megsebzett Odysseus«, Phthiotidák«, (Sophokles) »Peleus«, »Phorkys-leányok«, »Prometheus« stb. czímmel vagy főhőssel bíró tragoediákat; a komoediáírók közül Aristophanest, Epikharmost, Khionidest, Kratest, Magnest, Phormist; a komoly és víg epos művelői közül Homeroson kívül Hegemont, (Gigantomakhia), Kleophon, Nikokharest (Delias); a »Kis Ilias«-t, »Herakleis«-t, »The-seis«-t; Timotheos (»Persák«, »Skylla«) és Philoxenos (»Kyklope«) dithyrambos- és nomos-költőket; Khairemon (»Kentauros«) poly-metrikus rhapsodiáját; Sophron és Xenarkhos mimographusokat; Ariphrades, Eukleides és Glaukon kritikusokat, Empedokles, Platon¹ (»Sokratesi dialogusok«), Protagoras, Xenophanes bölcselőket, azonkívül több színészt, rhapsodost, énekest; a művészet-történetben is bámulatos jártasságot mutat és példát mutatott arra, hogyan lehet bevonni a festészetet és szobrászatot² a poetikába a költői alakítások magyarázatára.³

Aristoteles helyes érzékkel megkülönbözteti a valódi költőket a kontár verselőkttől s míg az előbbieket folyvást idézi, az utóbbiak neve alig fordul elő nála egyszer-kétszer, ilyenkor is leginkább hibáik miatt — elretentő például. A tragikusok közül Sophokles és Euripides a tekintélyek előtte, a vígjátékírók közül, úgy látszik, Aristophanes, az epikusok közül Homeros és pedig nemcsak a komoly (»Ilias«, »Odysseia«) hanem a burlesk eposra vagy parodiára is (»Margites«).⁴ A tragikusok között is előkelőbb hely jut nála Sophoklesnek, mint Euripidesnek és pedig azért, mert amaz komoly jellemű hőseket utánoz (3. f.), vagy saját szavai szerint olyanoknak rajzolja műveiben hőseit, a milyeneknek lenniök kell, míg Euripides megelegszik a reális alakítással (25. f.); viszont Sophoklesnek sem minden darabját tartja egyformán sikerültnek, hanem az »Oidipus király«-t minden többi felett állónak ismeri el, leggyakrabban is idézi. Már tárgyánál fogva a legszebb tragoediák egyike (13. f.); mesealkotása, az események fejlődésével jobb költőre vall (14. f.); a cselekvényben itt is van ugyan észszerűtlen dolog, ilyen pl. az, hogy Oidipus nem tudja, hogyan halt meg atyja Laios, de ezt a hibát enyhíti az a körülmény, hogy az a mesén kívül van (15, 24. f.); nem pedig magában a darabban, mint »Elektrá«-ban a pythiai játékokról való híradás (24. f.); hőse jól van alakítva (13. f.); jó benne a sorsfordulat (11. f.); legszebb és legjobb benne a felismerés, (nem olyan, mint »Tereus«-ában), mert a sorsfordulattal egyszerre következik be és mert az eseményekből származik. A kar alkalmazásánál, hogy t. i. az egy színész szerepét töltsse be, az

¹ Noha név szerint nem nevezi meg. (1. fej.).

² Az építészetet úgy Aristoteles mint Platon kizárják az utánozó művészetek sorából. Lásd erről Butcher fejtegetéseit A's theory³ 148. kk.

³ A modern aesthetikusok közül Winkelmann, Lessing, Woermann és Laban Ferdinánd hazánkfia (»Antinous«) művei ilyen szempontból tanulságosak.

⁴ A csekély számú töredékből a Homerosnak tulajdonított »Margites« mivelta nem határozható meg.

egésznek egy részét képezze és részt vegyen az előadásban, Sophoklest ajánlja Aristoteles követendő példaképen, nem Euripidest (18.).¹ Euripides költészetének általános jellemzését is megtaláljuk Aristotelesnél.² Szerinte művészeti tekintetben a legszebb tragoediák azok, melyeknek a hőseit valami borzasztó szerencsétlenség érte, vagy a melyeknek hőse valami borzasztó tettet követett el. Tévednek tehát szerinte azok, a kik Euripidesnek bűnül róják fel, hogy tragoediáiban így cselekszik s sok alkotása szerencsétlenségen végződik, mert, úgymond, a mint megmondtuk, ez a helyes. Legnagyobb bizonyossága ennek az, hogy a színpadon és versenyen, ha jól adják elő, az ilyenek mutatkoznak legtragikusabbaknak és Euripides, bár egyebekkel nem helyesen gazdálkodik,³ mégis a legtragikusabbnak látszik a költők között (13. f.). Elfelelte azonban megmondani Aristoteles, hogy a költők alatt vajjon csak Aiskhylost és Sophoklest értette-e, vagy pedig, mint sokan magyarázzák, az újabb tragikusokat?⁴ Miként Sophoklesnél egy tragoediát minden többi fölé emelt Aristoteles, úgy tesz Euripidesnek »Iphigeneia Taurisban« cz. darabjával is. Ennek elmondja a meséjét is, annak jeléül, hogy mintának tekintí (17. f.). Különösen az a mód tetszik neki benne, a hogy Iphigeneiát felismeri Orestes a levélküldés által,⁵ háromszor is felemlíti (11. 14. 16.) s miként Sophokles »Oidipus király«-ában, úgy ebben is a felismerést legjobbnak mondja, mivel az az eseményekből származik s a meglepetést itt is a valószínűség okozza (16. f.); ellenben nem olyan jó, mivel művészietlen, az a mód, a mint Orestes ismerteti meg magát Iphigeneiával (16.)⁶ Nem tetszik neki annyira a másik Iphigeneia (»Iphigeneia Aulisban«) következetlensége miatt; ugyanis az életéért esedező Iphigeneia nem olyan, mint a későbbi (15. f.); »Kresphontes«-ben, Euripides egy elveszett darabjában szintén hatásos a felismerés (14.); »Medeia«-ban azt rója meg, hogy a megoldás nem magából a meséből foly, hanem (deus ex) machina által (15. f.) de azért erről is tud jót mondani (14.); »Aigeus«-nak hibája, hogy az észszerűtlen szükség nélkül foglal benne helyet, épen úgy, mint »Orestes«-ben; megokolatlan a Menelaos jellemtelensége (15 és 25. f.); az illetlen és nem megfelelő erkölcsi jellem példája nála Mela-

¹ The Oedipus Tyrannus. Ed. by R. C. Jebb. Cambridge 1885. XVI—XVII. 1. (Aristotle's criticism of the play.) U. a. Sophokles. The plays and fragments. I. Cambr. 1883. XXVI—VII.

² Wilamowitz-Moellendorf: Euripides Herakles I. Berlin, 1889. 133. 1.

³ Vahlen sz. e hely értelme: egyébként bármily fogyatékos is E. compositiója.

⁴ Neue Jahrb. f. Class. Phil. 1845. 79—80. 1. Cron: De loco poeticae Aristoteleae, quo Euripides poetarum maxime tragicus dicitur. Erlangen 1845. 4°. (Pr.) Cron sz. A. az újabb tragoediáirókkal szemben nevezi E.-t τραχιώτατονak s inkább kartársai véleményét fejezi itt ki, mint a magáét. Természetesen e szó nem a mai értelemben veendő. Vahlen: Beiträge, II. 16. 1. Susemihl: A. Poetik.⁹ 247. 1.

⁵ Iphigeneia Taurisban, 725—833. sor.

⁶ Lásd erről a kétféle felismerésről Ausgew. Tragödien d. Euripides 2. Iphigeneie in Taurierland. Erkl. v. N. Wecklein. Leipzig 1876. 15. 1. Vahlen: Beiträge II. 30. 1.

nippe beszéde (14.). A metaphorák használatában azonban, a mi pedig Aristoteles szerint a költői tehetség jele, neki nyújtja az elsőséget Aiskhylossal szemben. Euripidesnek finomabb költői érzéke volt; bizonyítja ezt az is, hogy mindkettőnél van egy azonos tartalmú jambusi verssor, s míg Aiskhylos (»Philoktetes«-ében) azt mondja: »A betegség, mely lábam husát eszi«, addig Euripides az εσθίει (eszik), közönséges kifejezést θοιμάζει-val (lakmározik) cserélte föl s ezzel mindjárt szebbé költőivé tette e verssort (22. f.) Aiskhylossal különben keveset foglalkozik Aristoteles. Elmondja ugyan róla, hogy a színészek számát ő emelte egyről kettőre; hogy a kar szerepét szűkebbre fogta, s a párbeszédnek első helyet jelölt ki, de azután egy művét sem idézi klasszikus minta gyanánt. A következtetés útján való felismerésnél a »Siri áldozók« cz. darabjára hivatkozik ugyan (16. f.), de nem az ilyen felismerést tartja legszebbnek: »Mysiaiak« című elveszett darabjáról, ha ugyan nem Sophokles, vagy Agathon hasonló című művéről van szó, azt mondja, hogy észszerűtlen benne az, hogy egy ember Tegeától Mysiáig menjen, a nélkül, hogy egy szót is szóljon; még nagyobbá teszi e hibát az, hogy magában a drámában fordul elő s így a meseszerkezettel egybefügg (24.). Még egyszer hivatkozik ezeken kívül Aiskhylossra, midőn óva inti a költőt, hogy eposi szerkezetet ne adjon a tragoediának, mert vagy egészen megbukik a versenyen darabjával, vagy hátramarad, hanem togyen úgy, mint Euripides, a ki »Ilion pusztulásá«-t, vagy Aiskhylos, a ki »Niobe«-t¹ nem egészen, hanem rész szerint dolgozták föl; Agathon is egyedül e miatt bukott el (18. f.). Ezt az Agathont, kinek tragoediái mind elvesztek, különös kedvezésben részesíti Aristoteles. Platon »Symposion«-ában egy győzelme után ünnepelve, előkelő helyet jelöl ki neki a költők sorában s tanítványa nem szállította le a piedestálról, hová a mester állította. Egy szellemes mondását is megörökítette. »Valószínű, úgymond, hogy sok dolog a valószínűség ellenére is megtörténik« (18. f.).² Tehetőséges költőnek kellett lenni, hogy neve a három nagy tragikusé mellett sem haiványult el s a mellett genialis újítónak, a minek bizonyossága, hogy »Virág« (Ἄνθος)³ című darabjában merészen szakított a tragoedia hagyományaival s nem csak a cselekvényt költötte maga, hanem hőseinek is költött neveket adott és mégis tetszést aratott (9. f.). Másik újítása, hogy a tragoediába énekes részeket toldott be, melyek a darab meséjével semmi összefüggésben nem állottak, a miért a következetes Aristoteles meg is rója (18. f.). Bár más-különben, úgy látszik, meg van vele elégedve s a jellemalakításra a Homerosé mellett az ő Akhilleusát hozza föl például (15. f.). A tragoediáírók közül még különösen Theodektest (11., 16., 18. f.) és Karkinost emlegeti, ez utóbbit fogatkozásai miatt (16., 17. f.).

¹ E szó olvasása kétséges s e mondatot is többféleképp értelmezik. V. ö. *Vahlen*: Aristotelis de arte poetica³ 199—200.

² V. ö. Aristoteles Rhetorikája II. 24, 10.

³ Mások, pl. Butcher, a darab címét »Antheus«-nak olvassák.

Feltűnő, hogy Aristophanesszel olyan keveset foglalkozik Aristoteles. Csupán azt említi meg róla (3. f.), hogy cselekvő személyeket utánoz. Talán azért, mert elítélte vígjátékainak kiméletlen személyi vonatkozásait s reá czéloz, midőn a komoedia valódi formája gyanánt olyant jelöl meg, mely nem a gúnyt, hanem a nevetségest viszi színpadra? (4. f.) Sokkal valószínűbb, hogy azért nem szolt itt bővebben róla, mert a Poetika elveszett második könyvében tartotta azt helyénvalónak. Figyelme mindezekon kívül a színi előadásra is kiterjedt s névszerint is említi Pindaros színészt és Kallippidest, a kit egy szigorú bírálója túlhajtásai miatt majomnak nevezett el (26. f.)

Az eposra nézve Aristoteles előtt egyedül Homerosnak van döntő tekintélye. Mintha ki akarta volna engesztelni emlékét Platon rideg ítéletéért, folyton idézi, még ott is, a hol nem okvetetlenül kellene, pl. a tragoediánál, noha ezt a tragoedia és epos szoros történeti kapcsolatáról és szerkezeti rokonságáról való felfogása eléggé megmagyarázza. Homeros, úgymond, isteni férfinak tűnik föl a többiek mellett (23. f.), kiválik a többi költők sorából az által, hogy mindig eltalálja a helyes irányt, már akár műértelme, akár tehetsége segíti reá (18. f.); gondolati tartalom és kifejezés tekintetében mindenkit felülmúlt, nem hiába, hogy ő vitte be azokat először és kellőképen, egyéb fontos alkatrészekkel együtt a költészetbe (24. f.); mint sok másért, úgy azért is érdemes a dicséretre, hogy ő az egyetlen költő, a ki tudja, mi a költő szerepe a költeményben, hogy t. i. a maga személyében mentül kevesebbet beszéljen (24. és 3. f.); leginkább ő tanította meg a többieket is arra, mint kell valótlanságot mondani; hogy az Odysseiában az Odysseus kitévéséről szóló észellenes dolgok mennyire túrhetetlenek, rögtön kiderülne, ha egy rossz költő fogna hozzá, de így a költő a képtelent más jó dolgokkal megszépítvén, észrevétetlenné teszi (24. f.); ő is jobb és komoly jellemű embereket utánoz, épen úgy mint Sophokles, de nem kizárólag, példa erre »Margites« című költeménye, melylyel a komoedia úttörője lett (2., 3., 4. f.). Aristoteles az Iliast és Odysseiát egy költő egységes alkotásának tekinti s mivel a lehető legjobbak (26. f.), belőlük vonja el az eposi költemény törvényeit. Azonkívül mivel ő is, mint Platon, Homeroszt tartja a tragoedia megalapítójának, a tragoedia törvényeit alkalmazta az eposra is. Miként a tragoediának, úgy ennek is négy faja van, ú. m. egyszerű, bonyodalmas, ethikus és pathetikus. Az Ilias egyszerű és pathetikus, az Odysseia bonyodalmas és ethikus (24., 14. f.); alkotórészeik is jobbára megegyeznek; itt is épen úgy, mint a tragoediánál (6. f.), megvan a mese, három részével: a fordulattal, felismeréssel és szenvedést okozó tettekkel, megvan a gondolati tartalom és kifejezés, megvan a jellem is, csupán az ének és színi előadás maradt el

¹ V. ö. a Rhetorikában (III. 2, 10.) »Dionysos elősködője« (Διονυσιοποιός) és »D. artistái« kifejezéssel.

(24. f.).¹ Az egyes részek szerkezete is sokban megegyezik: pl. az epos meséjének is egységesnek kell lenni (23. és 8. f.); valamint ugyanazok a fordulat, felismerés, pathos, jellem kellékei. Vannak különbségek is. Megkülönbözteti az epost a tragoediától szerkezetének nagysága, időbeli korlátiansága, elbeszélő formája és állandó versmértéke (t. i. a hexameter, 5. és 26. f.); továbbá az, hogy a tragodiai utánzás kisebb terjedelemben éri el végcéljait; az epos-költő episodokkal szórakoztatja hallgatóit s így megmenekül az egyhangúságtól, melylyel hamar betelnek s a mely megszokta buktatni a tragoediákat (24. f.); a képtelen, a mi által jó létre leginkább a csudálatos, inkább helyet talál itt, mint a tragoediában (24. f.); valamint az is nevezetes különbség, hogy az eposköltők utánzása kevésbé egységes, bizonyosság erre az, hogy akármelyikből több tragoedia jöhet létre (26. f.). Azt az állítólagos különbséget azonban, a mit már Platon hangoztatott (Törvények), hogy t. i. az epos az értelmes közönségnek, a tragoedia a műveletleneknek való, s ennéltova durvább és rosszabb, nem fogadja el, arra utalva, hogy a tragoedia taglejtés nélkül, tisztán olvasva is akként hat, mint az eposköltészet (26. f.). Aristoteles nem elégedett meg azzal, hogy Homerosra mindenkor mint tekintélyre hivatkozik, hanem meg is védelmezi támadóival szemben. Az Iliással és Odysseáival Aristoteles korában mindenütt foglalkoztak: iskolában, köztéren épen úgy, mint a házi tűzhelynél, — philosophusok, szórszálhasogató sophisták és kritikusok rajta próbálták ki elméletüket. Aristoteles érthető bosszankodással fordul a költői genius ihletett alkotásainak illetén való profanizálása ellen: ki tarthatná, úgymond, botlásnak azt, a mit Protagoras megró, hogy a költő könyörögni akarván, parancsol, midőn ezt mondja: »A haragot zengd, istennő«, mert, szerinte valakit felszólítani arra, hogy tegyen vagy ne tegyen valamit, parancsszámba megy (19. f.). Némely költők, s ezek között Homeros mythos-alkotásáról joggal mondják ugyan a kritikusok, hogy az istenek dolgát sem a valónál jobbnak nem ábrázolja, sem valóság szerint nem mutatja be; talán itt Xenophanesnek van igaza, de a költőt menti a közhit; ismét másféle eset: nem jobb ugyan, de régen úgy volt, mint a fegyverekről szóló hely: »... hosszú kelevézeik Véggel a földbe szurák«² (Ilias, X. 152.), mert így szokták azt akkor, mint ma is, úgymond, az illyrek; a kifejezőmódra vonatkozó ellenvetést az idegenszerűségekre hivatkozással kell megczáfolni, mint pl. ebben *οὐρῆας μὲν πρῶτον* (»előbb az öszvéreket«, II. I. 50.) az *οὐρῆας* talán nem öszvéreket, hanem öröket jelent;³ Dolonról ezt a mondatát: »ki bizony csuf külsejű volt« (II. X. 316.), nem aránytalan testűnek, hanem rút arcúnak kell értelmezni, mert a »szép külse-

¹ 24. (1460a: 10.): *οὐδὲν ἀήθη ἀλλ' ἔχοντα ἴθη*. *Vahlen*: Beiträge III. 286. 1

² A verses idézetek *Kemenes* (Kempf) Homeros-fordítása szerint.

³ T. i. lövi Apollon. Felesleges említeni, hogy Aristoteles magyarázata szükségtelen és hibás.

jút, a krétaiak »szép arczúnak« nevezik; ez alatt: »tüzeesebb bort keverj« (Il. IX. 203.) nem vegyítetlen bort ért, mint az iszákosaknak, hanem serényebb keverést; másutt metaphorával él a költő, mint itt: »Mélyen aludtak egész éjjel valamennyin a hősök s mennybeliek . . .« (Il. II. 1. 2., X. 1.), de ugyanakkor azt is mondja: »Trója felé ha vetette szemét a harczí mezőre És a sípok, fuvolák hangját . . . (nem győzte csodálni)« (Il. X. 11. 13.), itt a »valamennyin« »sok« helyett metaphorával mondatik, mert a »valamennyi« bizonyos sokaságot fejez ki; továbbá ez »egyedül ő neki (t. i. a Nagy-Medvecsillagnak) nincs része« (az Okeanos fürdőjében, Il. XVIII. 489.) metaphorának veendő, mert csupán a legismeretesebb említetik; másféle hibáit a hangsúlyozás segítségével lehet eltüntetni, mint a thasosi Hippias tett ezzel: διδομεν θε σί (adunk neki) Il. XX. 297.)¹ és ezzel: τὸ μὲν οὐ (ὄ helyett) καταπύθεται ὄμβρω (»elkorhadt már az esőtől«, Il. XXI. 297.);² másokat a kétértelműség feltevése által: ». . . nagyrészből az új tovasurrant« (Il. X. 252.), mert a »πλειὸν« (nagyrészből) kétértelmű; másokat a nyelvhasználat által: mindazt, a mi vegyítve van, bornak mondják, innen a kifejezés (Il. XX. 234.), hogy Ganymedes bort tölt Zeusnak, holott az istenek nem isznak bort (hanem nektárt); így beszél a költő »újonnan vert ónlábvértről« (Il. XXI. 592.) és »vasat feldolgozó érczművesekről«,³ bárha ez metaphorának is vehető; midőn pedig úgy tetszik, hogy a szóban ellenmondás rejlik, meg kell vizsgálni, hányféleképp jelenthetné ezt a szóban forgó helyen, pl. itt: »ebben akadott meg a dárda« (Il. XX. 273.), a benne való megakadás hányféleképpen lehetséges úgy, mint a hogy leginkább érthetné valaki, ellentétben azzal, a melyről Glaukon szól,⁴ hogy t. i. némely kritikuskok oktalan módon előre véleményt formálnak magukban bizonyos dolgok felől s maguktól döntve benne, levonják a következtetést és mint ha a megbírált mondta volna azt, a mi nekik csak úgy látszik: megróják, ha ellenkeznek az ő véleményükkel. Ez az eset (az Odysseiában) Ikariosra vonatkozólag. Mivel azt tartják róla, hogy lakoniai volt, tehát képtelennek tartják, hogy nem találkozott (unokája) Telemakhos vele, mikor Spártába ment; pedig talán úgy van, a hogy a kephalének tartják, t. i. azt mondják, hogy Odysseus közülök házasodott, azért Ikarios, nem pedig Ikarios (volt apósának neve): valószínűen ez a probléma (toll)-hibából támadt. Így védi Aristoteles Homerost a

¹ διδομεν infinitivus helyett.

² Kemenes ford., a szövegkivánta módosítással, nála ugyanis: »nem korhadt még az esőtől« van.

³ A szöveg kuszáltságáról l. *Vahlen*: Aristoteles de arte poetica liber⁸. 272—3; *Beiträge* IV. 375; *Gomperz*: A. Poetik 63 és 108. l. *Buicher*: A. theory⁸ 105. l. *Stich*: Die Poetik d. A. 73; *Überweg*: A. Ars poetica 36. l. stb.

⁴ E sokféleképp javított és értelmezett helyről l. *Vahlen*: *Beiträge* IV. 376—7.; *U. a.* De arte poet.⁸ 273—6. *Buicher*, kinek interpunctiója is más, így ford. »Az értelmezés helyes módja teljesen ellenkezője annak, a melyet Glaukon említ.«

szórszálhasogató kritikusok gáncsolásaival szemben a maga egészséges felfogásáról tévéen ezáltal tanubizonyosságot, noha néhányszor buzgóságában maga is szórszálhasogatásba tévedt.¹ Aristoteles ezzel a védelemmel különben nem elégedett meg, hanem a kor-szellem hatása alatt külön művet ír »Homerosi problémák« czímen.²

Ezek ugyanolyanok lehetnek, miként a fenmaradt töredékekből látjuk, mint az itt közölt problémák. Egy ilyen, idézetben fenmaradt kérdés az ἀταλαντον és ὑπερφιάλον értelmét fejtegeti (Ilias II. 169.); egy másik arra a kérdésre felel, miért futott a táborban Odysseus egy szál khitonban, köpenyét eldobva (II. II. 183); egy másik azt az ellenmondást próbálja egyeztetni, hogy az Ilias (II. 649) Krétát száz városúnak, ellenben az Odysseia (XIX. 173.) kilenczven városúnak nevezi; egy másikban arra felel: Miért vitte Ajax hírül Hektornak az Akhilleus haragját? Miért készítette Hera esküvére Zeust? és több ehhez hasonló kérdések.³

A problémákról szóló (25.) fejezetben olyan dolgokról is van szó, melyek nem Homeros műveire vonatkoznak. Fejtegetéseit a költői utánzással kezdi s legelőbb is a költészetéről általában szól. A költészetben kétféle hibát különböztet meg: vannak olyan hibák, melyek lényegét érintik és olyanok, melyek esetlegesek. Ha a költő, úgymond, olyat választott ki utánzásra, a mire képtelen, lényegbe vágó hiba, ha pedig nem helyesen választott, hanem a lóval a két jobb lábát egyszerre vetteti előre, vagy valamely művészet pl. orvosi vagy másféle művészet szerint való hibát követ el, vagy valami lehetetlenséget költ, ez nem magát a költészetet érinti. A problémáknál előforduló gáncsolásokat ezen szempontokból vizsgálva kell megczáfolni. Először is magára a művészetre tartozókat. Ha lehetlenséget alkot a költő: hibáz, de helyesen van, ha czéljához jut ez által, czéljának mondtuk pedig (24. f.), hogy hatásosabbá teszi az illető vagy egy másik részt. Példa Hektor üldözése. Ha azonban a czélt többé-kevésbé idevonatkozó művészet szerint is el lehetett volna érni, a hiba elkövetése nem volt helyén való, mert ha lehetséges, egyáltalában semmiképen nem kell hibázni. Továbbá vajjon mi ellen követte el a hibát, maga ellen a művészet, vagy más esetleges ellen? Mert kisebb baj, ha nem tudja, hogy a nöstény szarvasnak nincs szarva,⁴ mint ha utánzás nélkül ábrázolja (25. f.). A művészi szempont mellett az erkölcsiről sem feledkezik el Aristoteles. Arra vonatkozólag, úgymond, hogy szép-e az, vagy nem szép, a mit valaki mondott vagy cselekedett, nem

¹ Pl. Az οὐρῆας μὲν πρῶτον magyarázatánál, bár itt bizonyára az II. X. 84. v. vezette félre, a hol (ἤε τὴν οὐρῆων διζήμενος ἢ τὴν ἐταίρων) csak az »δρ« jelentésnek van értelme; az is meglehet, hogy csak nekünk látszik ez erőszakolt magyarázatnak, fogalmunk se lehetvén arról, milyen volt Homeros szövege az alexandriai philologusok munkássága előtt.

² *Vahlen*: Beiträge IV. 351 kk.

³ *Heitz*: Fragmenta A. 129—150. 1.

⁴ E hiba Pindarosnál (Olymp. Od. 5, 52) fordul elő.

csak magát a cselekedetet vagy mondást kell vizsgálni, azt nézve, hogy derék-e vagy hitvány, hanem azt is nézni kell, hogy az illető kihez, vagy mikor, vagy kinek érdekében, vagy miért mondotta vagy tette: azért-e, hogy nagyobb jó származzék belőle, vagy azért, hogy nagyobb rossz hárittassék el. Ezután a homerosi problémákat fejtegeti, majd így folytatja tovább: Általában a lehetetlent vagy a költészetre, vagy a jobb színben feltüntetésre, vagy a közhitre kell visszavinni. A költészet szempontjából előbbre való a hihető lehetetlen, mint a hihetetlen és mégis lehetséges; ha lehetetlenek az olyanok, milyeneket Zeuxis festett, de jobbak, mondhatjuk reá, mert az ideálnak felül kell mulni a valóságot; a képtelenségeket a közhitre kell visszavinni, valamint arra is, hogy az olykor nem képtelen, mert valószínű, hogy a valószínűség ellenére is történik valami. Az ellentétes mondásokat úgy kell vizsgálni, mint a beszédekben a czáfolatoknál: vajjon ugyanaz-e a dolog, ugyanarra vonatkozik-e és olyaténképen-e; úgy is kell megfejteni,¹ hogy vagy arra vagyunk tekintettel, a mit maga a költő mond, vagy arra, a mit egy okos ember feltételez. De megérdemelt gáncs éri akár a képtelenséget, akár a gonoszságot, midőn szükség nélkül használja a képtelent. Végül összegezi is Aristoteles kritikai megjegyzéseit s a költői művekkel szemben felhozható gáncsokat öt osztályba sorozza, a szerint a mint vagy a lehetetlenre, vagy a képtelenre, vagy az ártalmasra, vagy ellenmondásra vagy a művészi helyességgel ellenkezőre vonatkoznak, megoldása pedig a felsorolt módon tizenkétféle lehet.²

Aristoteles poetikájában ezeken kívül elszórtan számos irodalombírálati megjegyzés fordul még elő, melyek vagy általában a költészetre, vagy egyes költőkre, részben kortársaira vonatkoznak. Találunk ezek között éles vagy elítélő bírálatot is, de nem olyant, amely elfogultnak vagy igazságtalannak látszanék. A hol azt állapítja is meg, hogy valamely mű nem felel meg az irodalmi aesthetika kívánalmainak, vagy hogy valamely író (pl. Karkinos) hasztalanul kísérletezett valamely irodalmi műtájban, inkább a hiba vagy bukás tárgyi okait fejtegeti, minden személyi czélzás nélkül. Óvatossága e tekintetben oly nagy, hogy itt sem saját véleményét látszik kifejezni, hanem mások hibáztatására, vagy a közönség kedvezőtlen ítéletére utal (17. f.). A higgadt, tárgyilagos kritika ugyanazért őt és nem Platont fogja mindenha mesterének vallani. Tekintettel van úgy a költő egyéni, mint a műfaj történeti fejlődésére. Kezdő költők előbb tudnak szerinte előadás és jellem, mint cselekvényalkotás tekintetében kiváló művet létrehozni: régi költők vizsgálatánál is erre a tapasztalatra jut a kritikus (61. f.).

¹ V. ö. *Vahlen*: Beiträge IV. 384. és *Butcher*: A. theory³ 106. (ὄστε καὶ λύτερον κτλ.)

² E tizenkétféle magyarázatot vagy megoldást, melyről sok vita folyt, felsorolja *Vahlen*: Beiträge IV. 390—1. *Teichmüller*: Arist. Forsch. I. *Geréb*: A. poetikája 103. l. stb.

A fejlődés lassu és fokozatos s némely dologban, mint pl. a tragoedia meséjének kiválasztásánál, nem is a műértés vagy tanulmány, hanem a puszta véletlen mutatta meg a helyes útát (13. 14. f.). Nem kíván mindent egy szabály alá vonni, több irány jogosultságát is elismeri, ilyen pl. az, hogy az újabb költők nagyobb részt jellem nélküli tragoediákat írnak s általában sok költő ír ilyet, de evvel még nem a lényeg ellen vétének, mert a cselekvény, a mese a fő, a jellem másodrendű kellék. A tragoedia ezen kétféle iránya hasonlít szerinte a festészet kétféle irányához pl. Polygnotos jó jellemfestő, Zeuxis festményében semmi jellem (6. f.), de azért Zeuxis is jó festő (25. f.). Természetesen Aristoteles annak a tragoediaírónak adja az elsőséget, a ki művében a jellemalakításra is kellő figyelmet fordít (15. f.), miképen a festészetben a legszebb színek rendetlen felmázolása nem nyújt olyan élvezetet, mint az egy szín-nel rajzolt kép¹ (6. f.); hasonló czélzattal említi föl, hogy a régi költőknél a hősök úgy beszélnek, mint államférfiak, a mostaniaknál pedig mint a retorok (6. f.). Kisebb, nem lényegbe vágó hibákkal szemben általában nagyon elnéző Aristoteles, de nem huny szem-et a költészet ferde irányával szemben sem. Így megrója a tragoediának azt a művészietlen irányát, mely színpadi hatásra vadász s erősen hangsúlyozza, hogy a tragoedia ne másféle élvezetet akarjon nyújtani, mint a mi természetében fekvő: ne a csodálatos hatását igyekezzék ébreszteni, hanem elégedjék meg a szájalom és félelem élvezetével (14. f.). Ez azonban nem azt jelenti, hogy a költő a közízlést semmibe se vegye. A közönség tetszésével számolni kell, sőt egyet-mást jobb meggyőződése ellenére is megtesz a költő a hatás kedvéért. Példa erre az Odysseia meséjének kettős szerkezete s kettős végkifejlődése. Ez korántsem olyan jó, mint az egységes szerkezet. Ezt, úgymond, csak a közönség gyengesége miatt tartják elsőbrendűnek, mert a költők a nézőközönség után indulnak, annak ízlése szerint írván műveiket (13. f.).² De itt is nagy különbség van valódi költő és kontár között. Ez a különbség különösen a költői öntudatosságban nyilvánul. Pl. a tragoedia-költők sokszor episodokkal meglazítják a mese szerkezetét; hitvány költők ezt tudatlanságból teszik, a jó költők a színészek miatt, t. i. műveikkel versenyzvén s túlságosan elnyújtván, kénytelenek megszakítani a folytonosságot (9. f.). Mindamellert tiltakozik az ellen, hogy a költészet a maga czéljának tisztán az ilyen hatást tekintse (13. f.). Nem kíván a költőktől lehetetlen dolgot. A tragoedia különféle fajairól beszélve, azt a megjegyzést

¹ Hogy e hasonlat nem egészen találó l. *Fr. Ueberweg*: A. Über die Dichtkunst 61. l. és *E. Cóngny*: Poétique d'A. Paris 1874. 37. l.

² A példa az epos-irodalomból van véve, de a tragoediára van alkalmazva. Ennek oka, hogy Aristoteles hasonlóan tartja egymáshoz az epos és tragoedia szerkezetét (mint Platónnál Homeros a tragikusok vezére), valamint az is, hogy az Ilias taglejtéssel kísért előadása még az ő korában nem multa egészen divatját.

fízi hozzá, hogy a költőnek arra kell törekednie, hogy mindenikkel meg tudjon birkózni, ha nem, akkor a jobbakkal s nagyobb részével, kivált most, mikor a költőket becsmérelik. Nevezetesen mint-hogy mindenik műfajban voltak jó költők, azt kívánják, hogy ez az egy muljon felül mindenkit az ő kiválóságában (18. f.). A »poetica licentiá«-nak jogosultságát is elismeri Aristoteles. A költő nemcsak a mesét alkothatja, nemcsak a jellemeket alakíthatja kénye-kedve szerint, csupán a belső valószínűség által lévén korlátozva, hanem a külső forma és nyelv tekintetében is vannak szabadságai. Aripbrates gúnyolja, úgymond, a tragoedia-írókat, hogy olyan beszédmód van náluk divatban, a mit a közbeszédben senkise mondhatna.¹ De nem ért hozzá, mert a költészet olyan szavakat is használ, melyek a közbeszédben nem forognak. Helytelenül ócsárolják a költőt, megróván az ilyen, a köznapiaságtól eltérő beszédmód miatt, avval gúnyolódván, mint azt idősb Eukleides, hogy hogy nincs könnyebb, mint költőnek lenni, ha szabad a szavakat megnyújtani vagy megváltoztatni annyira, a mennyire akarja s gúnyverset is írt az ilyen költői dictióra: *Ἐπιγάρην εἶδον Μαραθῶναδε βαδίζοντα.*² Az ilyen beszédmódnak feltűnően nagy mértékben való használata valóban nevetséges, mivel a mértéktartás minden részen közös követelmény és mivel ha metaphorákat, idegenszerű szavakat és más beszédformákat, oda nem illően s nevetéskeltés céljából használna a költő, ugyanazt a hatást érné el vele (22. f.). A költőnek nemcsak a módjával való szótagnyújtást, hanem új szó képzését is megengedi (21. f.). A kritikus iskolája szerinte az irodalmi műfajok beható tanulmányozása, de nem tisztán azon műfajoké, a hová a megbírálandó mű tartozik, mert más műfaj törvényeinek ismerete nagyon elősegíti, hogy helyes ítéletet formáljon, például, a ki meg tudja ítélni, hogy jó-e vagy rossz a tragoedia, meg tudja ítélni az epos milyenségét is. (5. f.)

Aristotelesnek van egy nagyobb műve »*Problemák*« czímmel, mely a természetben és emberi életben felmerülő kérdésekre és ellenmondásokra igyekszik feleletet adni.³ Természetesen sok olyan van e kérdések között, a melyek vagy az irodalomra vonatkoznak, vagy irodalmi kérdésekkel kapcsolatosak. »Mi az oka — így szól egy kérdés — hogy némely ember mihelyt olvasáshoz fog, elálmosodik, míg másoknak, mikor már álmosak, kimegy az álom szemükből, ha könyvet fognak kezükbe? (XVIII. 1. 7.) Miért hallgatjuk örömet az olyan elbeszélést, mely sem túlságosan régi, sem nagyon új dolgokról szól? (XVIII. 10.) Miért voltak a Phrynikhos kortársai jobbara énekköltők? (XIX. 31.) Miért gyönyörködik mindenki a rhythmus-

¹ Pl. δωμάτων ἄπο, e helyett: ἀπὸ δωμάτων, és σέθεν, ἐγὼ δὲ οὐν, Ἀγίλλεως πέρι e h. περὶ Ἀ. stb.

² Ἐπικῆarest láttam Marathon fele ballagtában.

³ A. opera omnia. Vol. IV. Parisiis (Firmin-Didot) 1857. 108—290. l. A berlini kiad. II. köt. 859—967. l. Szemelvényt ad belőle Egger: Essai sur l'histoire de la crit. Paris 1849. 396—409. l.

ban, énekben s általában az összhangban? (XIX. 38.) Miért hallgatják szívesebben az olyan éneket, a melyet a hallgatók maguk is tudnak, mint az olyant, melyet nem tudnak? (XIX. 40.) Mi az oka, hogy philosophia, politika, költészet vagy művészet kiváló művelői mindnyájan melankholikusok? (XXX. 1.) A fejeletek, a mely szellemek néha, ép oly naivoknak tetszenek másszor?

Sokkal inkább tárgyunk körébe tartozott volna Aristotelesnek »Költőkről« (περί ποιητών) írtott dialogusa, melyre Poetikájában is hivatkozik (15. f.) és a melyben, mint a csekély számú töredékekből látható, egyebek között Homeros születéséről, Platon »Állam«-ának a költőkkel szemben tanúsított rideg eljárásáról, Sophron mimusairól, a dialogus-forma kezdetéről stb. értekezett.¹)

Ide tartozott volna sok tekintetben a »Didaskaliák« című elveszett mű is, mely a dithyrambos-, komoedia- és tragoedia-írókkal s műveik ismertetésével, magyarázásával foglalkozott s így irodalomtörténeti mű volt. A csekély töredékek csak néhány költő nevét s elveszett műveik címét tartotta fent.²

Nem oly csonkán, mint a Poetika, maradt ránk Aristoteles másik nevezetes munkája, a *Rhetorika*.³ Sőt némely philologus

¹ Heitz: Fragmenta A. (Az id. IV. kötet mellett.) 23—30. 1.

² U. o. 302—6. 1.

³ Kiadásai: Aristoteles de Rhetorica libri III; de Rhetorica ad Alexandrum; de Poetica. Ex rec. Imm. Bekkeri. Oxonii 1837. (3. kiad. A. Rhetorica et Poetica. Berolini 1859; lenyomata: 1873.) Rhetores Graeci ex recognitione Leon. Spengel. 3. vol. Lipsiae 1853—6. (A. rhetorikája az I. kötetben.) Újabb kiadása: Rhet. Graeci ex rec. L. Spengel. Vol. I. pars 1. Ed. A. Roemer. Lipsiae 1885. A. Ars rhetorica cum annotatione L. Spengel. Accedit vetusta translatio latina. 2. vol. Lipsiae 1867. The Rhetoric of A., with a commentary by the late E. Meredith Cope; revised and edited by J. E. Sandys. 3 vol. Cambridge 1877. A. Ars rhetorica cum nova codicis A^c. et vetustae translationis collatione ed. A. Roemer. Lipsiae 1885. (Iterum ed. A. Roemer. Leipzig. 1898.) Extraits de la Rhetorique, avec un introduction et des notes, par F. A. Alarcon. Paris 1897. Fordításai: Németre: K. L. Roth (1833), H. Knebel (1838), A. Stahr (1862—4. 2. Aufl.; 1902. Langenscheidsche Bibl.); francziára: E. Gros (1822) C. Minoide de Mynas (1837), Bonafous (1856); Barthélemy Saint-Hilaire (1870), E. Ruelle (1883); angolra: Hobbes (A new ed. 1759; 1846;) D. M. Crimmin (1812), J. Gillies (1823), J. E. C. Weldon (1886); magyarra: A. Rhetorikája. Ford. Kis J. Kiadja a Kisfaludy-T. Pest. 1846. Uj [czimlap-]kiadás: Budapest 1875. Magyarázatok stb.: A. Ricoboni: Paraphrasis in Rhetoricam A. Oxonii 1819. Animadversiones variorum criticae et exegeticae in A. de rhetorica libros tres. Oxonii 1830. Max Schmidt: Comment. de tempore quo ab A. libri de arte rhetorica conscripti et editi sint. Halae 1837. 4°. L. Spengel: Specimen commentariorum in A. libros de arte rhetorica. Monachi 1839. 4°. U. a. Ueber das Studium der Rhetorik bei den Alten. München. 1842. 4°. U. a. Ueber die Rhetorik des A. München 1851. 4°. (Aus d. Abhandl. bayr. Akad. I. Cl. 6. Bd. 2. Abth.) Averrois Commentarius in A. de arte rhetorica libros tres hebraice versus a Todroso Todrosi Arelatensi. Ed. I. Goldenhal. Lipsiae 1842. Il commento medio alla Rettorica di A. pubblicato per la prima volta nel testo arabo da Fausto Lasinio. Fasc. 1. 2. Firenze 1878. F. A. Mürcher: Zur Wiederherstellung der Kunst der Beredsamkeit. Einleitung zu den Vorlesungen über des A. Rhetorik. Berlin 1843. J. A. Hesse: Schemata rhetorica; or Tables explanatory of the modes of classification adopted by A. London 1845. 2°. Ch. Benoit: Essai hist. sur les premiers manuels d'invention oratoire jusqu'à A. Paris 1846. (Chap. IX.) E. Havet: Étude sur la Rhetorique

szerint bővebb, mint eredeti alakjában volt, mert a harmadik könyv későbbi toldalék. Valószínű e föltevés, de azzal a hozzáadással, hogy azért ez is Aristoteles műve, csakhogy eredetileg önálló mű volt.¹ Aristoteles a Poetikában hivatkozik a Rhetorikára, pl. midőn a gondolati tartalomról beszél (19. f.), viszont ebben is többször utal a Poetikára, mely e szerint előbb készült.² Miként a Poetikában, itt is a Platon felfogását (Gorgias), fejtí tovább Aristoteles. Tanítvány, de önálló gondolkodással. A rhetorika szerinte se tudomány, hanem képesség (δύναμις), gyakorlati tehetség, mint a dialektika, úgy annyira, hogy ha valaki tudományként bánnék bármelyikkel, kiforgatná természetéből (I. 4. 4.); művészet (τέχνη).³ Meghatározása szerint a rhetorika az a képesség, mely mindenben a rábeszélés lehetőségét vizsgálja (I. 2. 1.), tehát nem maga a rábeszélés vagy elhíttetés a rhetorika feladata, hanem annak ismerete, a mi a rábeszélésnél minden fenforgó esetben alkalmazható (I. 1. 14.), bizonyítékszerzésre való képesség (I. 2. 7.). Szoros kapcsolatban van a dialektikával, megfelelő és kiegészítő része, mint a kar antistrophé-ja a strophé-nak (I. 1.), bizonyos tekintetben része és hasonmása; az erkölcsök tanulmányával egyetemben, melyet joggal lehetne politikának nevezni,⁴ vele egy tőből nőtt hajtás (I. 1. 7.).⁵

d'A. Paris 1846. *A. Rondellet*: De modalibus apud A. Paris 1847. *Ch. A. Brandis*: Ueber A. Rhetorik u. die griech. Ausleger derselben. (Philologus 4. Jahrg. 1849.) *J. Vahlen*: Zur Kritik der Rhetorik des A. (Rhein. Mus. N. F. 9. Jahrg. 1854. 555—67. 1.) *U. a.* Rhetorik u. Topik. Ein Beitrag zu A. Rhetorik. (U. o. 22. Jahrg. 1867. 101—10. 1.) *U. a.* Ad Rhet. (Index lect.) Berolini 1875. 4°. *U. a.* Citate in A. Rhetorik. (Sitzungsber. der. kgl. preuss. Akad. d. W. Berlin 1902. 166—94. 1.) *H. S. Anton*: Ueber die Rhetorik des A. in ihrem Verhältniss zu Platon's Gorgias. (Rh. Mus. N. F. 14. Jahrg. 1859. 570—98. 1.) *Ch. Thurot*: Études sur A.: Politique, dialectique, rhétorique. Paris 1860. *U. a.* Observations critiques sur la Rhétorique de A. Paris 1861. (Extrait de la Revue archéol. N. S. IV. V. 1861.) *H. Sauppe*: Dionysius u. A. Göttingen 1863. (Kétségre vonja a 3. könyvnek közvetlen A.-tól származását.) *G. R. Wiechmann*: Platonis et A. de arte rhetorica doctrinae inter se comparatae. Berolini 1864. (Diss.) *G. Wolff*: Zur A. Rhetorik. (Rhein. Mus. N. F. 19. Jahrg. 1864. 631. 1.) *E. M. Cope*: An introduction to A.'s Rhetoric, with analysis, notes and appendices. London 1867. *S. Kalischer*: De A. Rhetoricis et Ethicis Nic. quo et cur inter se quum congruant tum differant. Halae 1868. (Diss.) *F. Susemihl*: Zu A. Rhetorik. (Rhein. Mus. N. F. 23. Jahrg. 1868. 539—40. 691. 1.) *Legouez*: Notes sur la Rhétorique d'A. (L'Instruction publ. III. année 1874. 543—4, 564—5, 596. IV. 1875. 16—71, 39—40. 1.) *M. Hayduck*: Zu A. Rhetorik. (Neue Jahrb. f. Phil. 111. Bd. 1875. 469. kk.) *L. Dieltmeyer*: Quae ratio inter vetustam A. Rhetoricorum translationem et Graecos codices intercedat. Monachii 1883. (Pr.) *H. Schutz*: Kritische Bemerkungen zu A. Rhetorik. (Neue Jahrb. f. Phil. 137. Bd. 681—95. 1.) *J. Záhltseick*: Zu A. Rhetorik. I. 14. (Wiener Studien VIII. 1.) *H. Diels*: Ueber das 3te Buch der A. Rhetorik. (Abhandl. d. k. Akad. d. W. Berlin 1886. 4°. (Hitelességet védelmezi).)

¹ *R. Volkman u. C. Hammer*: Rhetorik der Griechen u. Römer. 3. Aufl. München 1901. (Müller: Handbuch II. 3.) 6. 1.

² I. 11, 29; III. 2, 2; III. 2, 7; III. 18, 7.

³ *E. M. Cope*: An introduction to A.' Rhetoric. London & Camb. 1867. 14—19, 32—35. V. ö. *Sárffy*: A classikusok rhetorikája. Bp. 1890. 7. 1.

⁴ *Cope*: The Rhetoric of A. I. Camb. 1877. 60. 1.

⁵ U. o. 1—3. 1. és Introduction 134. 1.

A Rhetorika és Poetika sok tekintetben hasonlítanak egymáshoz; nemcsak szerkezetükre és előadásmódjukra nézve, de egyéb tekintetben is. Egyik sem meríti ki tárgyát,¹ azért is utal egyik a másikra a hiányok pótlására,² de azért mindkettőben vannak nem szorosán odatartozó dolgok. A Poetikának erkölcsi jellemre, reflexióra vonatkozó tanításaira a Rhetorika vet világosságot.³ Aristoteles erkölcsi iránya már a Poetikában is nyilvánult, itt még inkább szembeszökő; ha néhány szóval akarnók kifejezni a Rhetorika tartalmát, azt mondhatnók, hogy az a szónoklat tárgyalása a dialektikához és erkölcsstanhoz való viszonyában. A két első könyvben a szónoki bizonyításról, a következtetés e nevezetes fajáról (ἐνθόμηνια) és a forrásokról vagy közhelyekről (τόποι),⁴ a harmadikban a szónoki beszéd stylusáról, szerkezetéről és előadásáról szól. Háromféle szónoki beszédet különböztet meg, ú. m. tanácskozó, törvénykezési és kitüntető beszédet.⁵ Az első javasolást vagy lebeszélést, a második vádat vagy védelmet, a harmadik magasztalást vagy kárhoztatást foglal magában; idő szerint a jövő, a múlt és a jelen dolgaira vonatkoznak s végcéljaik: hasznos és káros, jogos és jogtalan, az erkölcsi szép és rút, ezekhez járul a lehetőség és a fokozat vizsgálata s ezek szerint kell igazodni a bizonyítékoknak, valószínűségeknek és jeleknek. A tanácskozó beszéd főleg a politikából, a másik kettő az etikából és politikából veszi anyagát, alakját pedig a dialektikából.⁶ Ez magyarázza meg, miért találunk itt egész fejezeteket a hasznosról, az erényről és bűnről, a kellemesről, a különféle indulatokról, mint a harag, szeretet, gyűlölet, félelem, szégyenérzet, hála, szánakozás, méltatlankodás, irigység, vetélkedés; a magaviselet kor, vagyoni viszony és társadalmi állás szerint való változásairól stb., mivel t. i. a szónoklat tartalmát innen merítheti.

Különösen érdekes a harmadik könyv, mely javarészen a kifejezés kellekeivel foglalkozik s behatóan tárgyalja a stylus különféle fajait, szól a szónoki beszéd képeiről, rhytmusáról, továbbá az elrendezésről, bevezetésről, czáfolásról, elbeszélésről, bizonyításról, kérdésről s befejezésről. Mindezekről mély lélektani megfigyelés alapján, élénk előadással, biztos ítélettel. Megjegyzésre méltó, hogy folyton átcsapong a Poetika birodalmába. Most arra utal, hogy a törvénykezési szónoklatok bevezetései olyanok, mint a drámák prologusai s az eposok prooemiumjai (III. 14, 5.); majd az említi meg, hogy a színésznek nagyobb a hatása, mint a költőnek, majd ismét

¹ V. ö. az 1. jegyzetben felsorolt helyeket a Poet. azon helyeivel, melyekre utal.

² Például az elrendezést csak megemlíti, de nem tárgyalja.

³ Pl. a katharsis értelmére a félelem és szánalom magyarázata II. 5. és II. 8.

⁴ Régebben »okhely«-nek nevezték, de sem ez, sem a német »Denkform« (Stahr) vagy »Hauptsatz« (Volkmann) nem fejezi ki tökéletesen azt, a mit Aristoteles ért alatta, a ki különben e kifejezést a korábbi rhetorikákból vette át. L. Cope magyarázatát: Introduction 124. kk.

⁵ I. 3, 3. γένος συμβουλευτικόν, δικανικόν, ἐπιδεικτικόν.

⁶ Cope: An introduction 121—3. l.

azokat gúnyolja, a kik a költészet lényegét nem értve, de a költők dicsősége után vágyakozva, a költői dictiót a szónoklat terére viszik át, nem tudván, hogy a szónoki és költői stylus különböznek egymástól (III. 1.), s hogy mindkettőhöz másféle stylus illik (III. 2.); noha vannak közös sajátságaik is, pl. a képies kifejezések mindkettőben helyén valók; majd megint a költői műfajok stylusát határozza meg, azt állítva, hogy az összetett szavak a dithyrambosba, az idegenszerűek a komoly és ünnepélyes eposokba, a képies kifejezések a színművek jambikus verseibe illenek, majd a szónokokat rója meg az ilyen költői hasonlatokért, mint »a bölcsélet a törvények megerősített vára«, »az Odysseia az emberi élet szép tükré.« Itt is szó esik, miként a Poetikában a költői utánzásról (I. 11, 23.), más kifejezéssel, de ugyanolyan értelemmel a költői tehetségről és gyakorlatosságról stb. És azonkívül itt is épen úgy példákkal világosítja állításait, mely példákat, mondhatni az egész görög irodalomra kiterjednek. A Poetikából ismert nevek itt újra elébünk kerülnek, új nevekkel, jobbára szónokokéval, kiegészítve. Leggyakrabban Homeros neve fordul elő, a ki nemcsak az élénk vagy megfelelő stylus nagy mestere, de a szenvedélyek rajza tekintetében is utólérhetetlen; a mit ő a haragról, méltatlankodásról, hazaszeretetről mond, a szónoknak is mindenha példaképpen szolgálhat, nem is említve megszemélyesítéseit, hasonlatait.¹ Azt mondja róla,² hogy azért tetszik annyira, mivel lelket önt az élettelen tárgyakra, de úgy látszik, hogy ő még sok másért is kedvelte.³ Említi egy helyen,⁴ hogy a régi peres ügyekben a költők mondásaira döntő tanúként hivatkoztak: egy Salamisra vonatkozó perben Homerosra, egy másikban Solon elegiájára: ilyen döntő tanúnak tekinti a szónokra nézve Aristoteles Homeroszt is. Két eposa egyszersmind az entymemák és közhelyek kincstartó helye. Homeros után Euripides következik és pedig többször idézi, mint Sophoklest, nem úgy mint a Poetikában, ez a jellemző dolog aligha véletlen műve; talán abban van a magyarázata, hogy ő rajzolja olyannak az embereket, a milyenek valósággal s a szónoknak is erre van szüksége.⁵ Hivatkozik itt is többször Agathonra, Theodektesre, sőt a Poetikában kevésre becsült Karkinosra és Kleophonra is, nemkülönben Simonidesre, Pindarosra, Sapphóra, Alkaiosra, Arkhilokhosra, Stesikhorosra, Aisoposra stb. Sokszor említi Platont is, olykor szelíd polemikába elegyedve vele, valamint Sokratest is. A retorika tanítói közül Koraxot, Gorgiaszt és Isokratest, az utóbbiakat többször czáfolgatva is. Ugyanazon módszer szerint, mint a Poetikában, ugyanaz

¹ I. 11., II. 2., II. 3., II. 9., III. 11., III. 16. stb.

² III. 11.

³ Ugyanezt emeli ki Taine Dickensről angol irodalomtörténete V. kötetében.

⁴ I. 15.

⁵ Poetika 25. A Rhet. III. könyve 2. fejezetében, úgy látszik, Aristophanesszel szemben védelmezi Euripidest, de azért ő is talál megróni valót benne (III. 2.).

a nagy apparatus, ugyanaz a rendkívüli irodalomtörténeti tájékozottság, mint a melynek ott tanubizonyságát adta.

Úgy látszik, Aristoteles maga sem hitte, hogy e művében tárgyát kimerítette s más műveket is írt, melyek ennek kiegészítésére vagy magyarázatára szolgáltak. Ilyen lehetett a »Szónoklat-tanok foglalatainak« (τεχνῶν συναγωγή) két könyve a rhetorika történetével, különféle rhetorikai rendszerek vázlatával,¹ a *Gryllos-ról nevezett rhetorikai dialogus*, az itt is idézett (III. 9, 9.) *Theodekteia*, vagy *Theodektesről nevezett Rhetorika*,² melyekből csak jelentéktelen töredékek maradtak fent.³ Szintén alig maradt meg valami a »*philosophiai tanokról*«, »*Demokritosról*« »*Platonról*« írott műveiből, melyek becses adatokkal szolgáltak volna irodalombírálati elveinek bővebb ismeretéhez.⁴

Aristoteles az ókor legnagyobb műbírálója, sőt általában a világirodalom legkiválóbb kritikusaik között foglal helyet. Azzá avatja páratlan megfigyelő képessége, nagy tudása, világos, biztos és éles ítélete. Műveinek vannak hiányai, vannak fogyatkozásai. Ilyennek mondják, hogy a fatum vagy »sorsharag« nagy fontosságát a görög tragoediában nem vette észre, hogy a szerelem nagy szerepére a szenvedélyeknél nem utal, hogy más költői műfajokra a tragoedián és eposon kívül alig veti tekintetét, de egy csonka művel szemben ez ellenvetések egyfelől alig okolhatók meg, másfelől az irodalmi műfajok s vele kapcsolatosan az irodalomelmélet fejlődésével könnyen megmagyarázhatók.⁵ Aristoteles szabta meg a Poetika és Rhetorika kereteit. Ő alapította meg az irodalmi aesthetika módszerét. Ő mutatta meg hogyan lehet inductio segítségével meghatározni annak törvényeit s mint használható más oldalról a deductio az így nyert eredmény megerősítésére. Sőt megállapította e tudomány alapelveit, melyek módosulhatnak, a mint azóta egyben-másban módosultak is, de lényegökben megdönthetetlenek.

A természettudományok újabb fejlődése lépten-nyomon olyan finom megfigyeléseire mutat rá, melyek eddig szinte hihetetleneknek látszottak, míg a mikroszkopikus vizsgálat azok helyességét végleg nem igazolta:⁶ így van ez költészettani megfigyeléseivel is. Az irodalmi kritika történetének művelői folyton újabb és újabb igaz-

¹ Cope: An introduction 50. kk. V. ö. Diogenes-féle címjegyzékkel.

² Τέχνης τῆς Θεοδέκτου συναγωγή. Aristoteles e vitás művéről l. V. Rose: Aristoteles pseudepigraphus. Lipsiae 1863. 135. kk. U. a. A. fragmenta. 1870., a berlini A.-kiadás 5. kötetében 1499—1500. l. és Lipse 1886. E. Heitz: Die verlor. Schriften des A. Leipz. 1865. 85—7. l. U. a. Fragmenta A. Parisiis 1869. 122—6. l. Cope: An introduction (1867) 55. kk., különösen 63. l.

³ L. a Rose- és Heitz-féle kiadásokban.

⁴ A. fragmenta. Coll. Aem. Heitz. A. Firmin-Didot-féle Aristoteles-kiadás 4. kötetében, 68 kk.

⁵ Többeket felsorol még *Saintsbury*: A history of criticism. I. 51., 52. l. *Egger*: Essai sur l'hist. de la critique³ 300 kk. V. ö. *Silberstein Ötvös* A. Dram. dolg. II. 85—86. l. (45. jegyz.).

⁶ A tengeri szivacsok állati minősége, a szépiák hektokotylusának felfedezése stb. *Keller K.*: A tenger élete. Budapest 1897. 7—8. l.

ságokra találnak műveiben, melyek eddig ott elrejtve voltak, vagy melyeket figyelemre se méltattak, vagy félremagyaráztak, a melyekben az újabb mélyreható vizsgálódások neki adnak igazat. Ugyanez tesz tanuságot arról a rendkívüli nagy hatásról, melylyel Aristoteles az irodalomelmélet fejlődésére volt. A középkor syr, arab tudósai fordítják, magyarázzák; csak kevés időre halványul el népszerűsége a renaissance-korban a Platoné mellett, hogy azután kétségbe alig vont tekintélylyel uralkodjék ismét tovább: a XVI. és XVII. század francia és olasz aesthetikusait az ő Poetikája irányítja, s ha a XVIII. században francziáinál egy időre hanyatlott is tekintélye, még magasabbra emelkedett még abban a században Lessinggel, ki a Poetikát az irodalmi aesthetika kanonjának proklamálta; a XIX. században, mint a nagy katharsis-vita bizonyítja, jobban olvasták, mint valaha, olvassák, magyarázzák és csodálják ma is s tekintélye aligha szűnik meg valaha.)

DEZSI LAJOS.

H. Baumgart: Handbuch der Poetik. Stuttgart 1887. 3. kk.

